

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
імені С. З. ГЖИЦЬКОГО****Факультет економіки та менеджменту****Кафедра публічного управління
та адміністрування****Допускається до захисту****„___” _____ 2021 р.****Зав. кафедрою _____****проф. Парубчак І.О.****ДИПЛОМНА РОБОТА****Студента КУШЛИКА МАКСИМА ЮРІЙОВИЧА****на тему: «Публічне адміністрування у системі соціалізації
військовослужбовців в армійському середовищі на сучасному етапі»****на присвоєння кваліфікації – магістра публічного
управління та адміністрування****Керівник роботи _____
(підпис)****доц. Вороний І. В.
(вчене звання, прізвище та ініціали)****Консультант _____
(підпис)****_____
(вчене звання, прізвище та ініціали)****Консультант _____
(підпис)****_____
(вчене звання, прізвище та ініціали)**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	7
1.1. Особливості військової служби за призовом в процесі соціалізації особистості як педагогічна проблема.....	7
1.2. Публічна педагогіка та адміністрування військовослужбового устрою на сучасному етапі.....	15
1.3. Педагогічні закономірності соціалізації як моделювання педагогічної підтримки військовослужбовців в процесі військової служби.....	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В СИСТЕМІ РОБОТИ З ОСОБОВИМ СКЛАДОМ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ.....	33
2.1. Історико-методологічні аспекти педагогічних принципів соціалізації військовослужбовців	33
2.2. Модель підтримки процесів соціалізації військовослужбовців в системі роботи з особовим складом військової частини	41
2.3. Ключові фактори оптимізації сучасної адаптації військовослужбовців у середовищі армії.....	50
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ НА ПРАКТИЦІ ВІЙСЬКОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	58
3.1. Діагностичне дослідження сформованої практики підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби.....	58
3.2. Реалізація моделі підтримки процесів соціалізації військовослужбовців за призовом в системі роботи з особовим складом	64
3.3. Соціалізація військовослужбовців у середовищі строкової служби в умовах сучасного експерименту	73
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ТА КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	78
РОЗДІЛ 5. ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ.....	89
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	10105

ВСТУП

Сучасні умови соціалізації молодих людей найчастіше характеризуються як кризові, з ледь наміченими шляхами поліпшення. На стихійну соціалізацію молодих людей справляють істотний вплив складні соціально-економічні умови, негативні соціальні риси попередніх поколінь, соціокультурні проблеми українського суспільства, яке знаходиться в самому початку свого становлення.

У стихійну соціалізацію молоді активно втручаються контрагенти, її провідними каналами стають ЗМІ та Інтернет, які в умовах глобалізації, психологічної та інформаційної війни можуть мати будь-який полюс впливу. Організована, цілеспрямована соціалізація утруднена ослабленням провідних традиційних інститутів соціалізації: сім'ї, школи.

Державна молодіжна політика України, яка спрямована на соціальну підтримку молоді, безсумнівно враховує ці умови. Її практична реалізація вже зараз обґрунтована на використанні соціалізуючих можливостей військової служби за призовом, пов'язаних з нею систем підготовки громадян до військової служби і військово-патріотичного виховання. Реалізація потенційних педагогічних можливостей Збройних Сил України в соціалізації молодих людей відповідає потребам і сенсу державної молодіжної політики, відновлює баланс між стихійністю і організованою соціалізацією і, таким чином, може розцінюватися як завдання, що має державне значення.

Відзначимо і зворотний зв'язок - без вирішення масштабних виховних завдань в контексті усього життя, без особистої зацікавленості військовослужбовця в педагогічних результатах виховання неможливе ефективне формування професійних важливих якостей військовослужбовця. Підтримка соціалізації військовослужбовців, їх загальне виховання, на тлі якого здійснюється військово виховання, таким чином, стає завданням підтримання високої боєздатності Збройних Сил України.

Соціалізація молодих людей є безперервним процесом розвитку особистості, освоєння соціальних норм, системи соціальних ролей, формування соціальних зв'язків і відносин, Який відбувається в конкретних соціальних

умовах і в процесі соціальної діяльності людини. Ось організації військового мікросоціуму, діяльності військовослужбовців, їх виховання і навчання, тобто в цілому військової служби, залежить характер і результати соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Залежно від уваги до питань соціалізації військова служба за призовом або «виринає» молодій людині з безперервного процесу соціалізації, або стає найважливішим її етапом, на якому Збройні Сили та держава стають провідними агентами соціалізації. Потенційні соціалізуючі можливості військової служби за призовом базуються на здатності моделювати сприятливу соціальну ситуацію розвитку в умовах часткової ізоляції, організовувати соціально значиму діяльність військовослужбовців, знижувати негативні впливи інших агентів соціалізації, організовувати соціальне навчання і виховання, індивідуальну виховну роботу.

Військова служба за закликом, при наявності власної активності військовослужбовця, надає в його розпорядження можливості самоосвіти і саморозвитку в інтересах соціалізації. Однак ці потенційні можливості діють тільки в тому випадку, якщо в організації військової служби і особливо у вихованні військовослужбовців враховані і реалізовані педагогічні закономірності соціалізації.

Соціалізація військовослужбовців ґрунтується на їх особистій активності і самостійності, однак самостійність і суб'єктність соціалізації вимагає цілеспрямованого розвитку особистості військовослужбовця, створення йому необхідних педагогічних умов, надання допомоги в подоланні бар'єрів соціалізації.

Практика показує, що в ряді випадків, пов'язаних з негативним допризовним соціальним досвідом, військовослужбовець має потребу в ресоціалізації, основою якої є перевиховання і виправлення соціальних деформацій. Поряд з розвитком соціального середовища військової частини, військових колективів, організацією соціально значимої діяльності військовослужбовців процеси соціалізації військовослужбовців строкової

служби вимагають спеціальної педагогічної підтримки.

Актуальною науковою задачею є розробка інструментів педагогічної підтримки, що відповідають сучасним умовам військової служби за призовом. У сформованій практиці підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом, навпаки, виявляються протиріччя:

- Між роллю і функціями Збройних Сил України як інституту соціалізації молодих людей і педагогічним забезпеченням соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом;

- Між необхідністю реалізації широких педагогічних можливостей системи роботи з особовим складом військової частини і недостатньою підготовленістю військових фахівців в питаннях підтримки процесів соціалізації військовослужбовців.

Подолання зазначених суперечностей потребує вирішення наукової задачі дослідження, яка полягає в пошуку рішення, за допомогою якого в Збройних Силах України може здійснюватися результативна педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Основною ідеєю дослідження є думка про те, що для забезпечення соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом в систему роботи з особовим складом військової частини доцільно розробити і реалізувати модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан проблеми дослідження в сучасних наукових працях;
2. Здійснити діагностику існуючої практики педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом;
3. Розробити та апробувати модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом на основі;
4. Виявити критерії та визначити результативність впровадження моделі педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військового призову на військову службу.

На першому - пошуковому - етапі (2015-2016) проведено дослідження сформована практика педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом; сформований методологічний апарат дослідження, визначено напрями та завдання наукового пошуку, виконаний аналіз сучасних підходів до проблеми соціалізації військовослужбовців, визначено концептуальні засади педагогічної підтримки цього процесу в умовах військової служби за призовом, встановлені педагогічні закономірності соціалізації в вихованні військовослужбовців, виконано моделювання педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за закликом.

На другому - експериментальному - етапі (2016-2018) модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за заклику впроваджена в систему роботи з особовим складом військової частини, виконано порівняльний експеримент, в ході якого уточнені і скориговані всі компоненти моделі, проведено порівняльне дослідження результатів соціалізації військовослужбовців в ситуації, що і експериментальної практиці. На третьому етапі (2018 і до тепер) - контрольнотузагальнюючому - зроблені основні висновки і узагальнення дослідження, систематизована доказова база, підведені і опубліковані підсумки дослідження, визначені його теоретичні положення, що виносяться на захист, завершено методичне оформлення моделі педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

1.1. Особливості військової служби за призовом в процесі соціалізації особистості як педагогічна проблема

Захист Вітчизни є обов'язком і обов'язком громадянина України. Закон про військовий обов'язок і військової служби визначає, що цей обов'язок передбачає: «військовий облік; обов'язкову підготовку до військової служби; призов на військову службу; проходження військової служби за призовом; перебування в запасі; призов на військові збори і проходження військових зборів у період перебування в запасі».

Серед перерахованих видів військового обов'язку найбільшим громадським резонансом володіє військова служба за призовом. Діапазон відносин до неї визначається:

- Оцінками необхідності змішаного способу комплектування Збройних Сил України, інших силових структур для захисту від загроз безпеки. Незважаючи на те що найважливішим завданням будівництва Збройних Сил України визнано формування підготовленого мобілізаційного резерву, ідеї цілком професійної армії досі є вельми обговорюваними в сучасному українському суспільстві;

- Впевненістю або, навпаки, невпевненістю в тому, що військовослужбовці строкової служби не використовуються для вирішення реальних бойових завдань. Практика останніх років підтверджує дотримання військовим керівництвом гарантій того, що військовослужбовці за призовом не направляються в так звані «гарячі точки», разом з тим в суспільній свідомості ще «свіжі» приклади кампанії по відновленню конституційного ладу в Донецькій області (2014 і до тепер) і контр-терористичних операцій у Луганській області (2014 і до тепер) [34, ст.108];

- Видами завдань, які переважно вирішують військовослужбовці строкової служби. Негативне ставлення суспільства до строкової служби до недавнього часу було обумовлено випадками незаконного використання праці військовослужбовців, залученням їх до господарської праці, внутрішньої і вартової служб замість освоєння військової спеціальності;

- Забезпеченням безпеки військової служби, дотриманням законності і правопорядку щодо військовослужбовців, викоріненням «дідівщини», земляцтва та націоналізму. Відзначимо, що це чи не найскладніше питання, формує суперечливе ставлення українського суспільства до військової служби за призовом;

- Задоволеністю суспільства матеріальними і соціальними умовами військової служби за призовом;

- Оцінками військової служби за призовом в контексті процесу соціалізації молодих людей.

Тут на одному полюсі відносин - впевненість в тому, що служба - це «втрачений час», а на іншому - ледь відновлюється після пострадянського розвалу і «активної фази» військової реформи ставлення до служби як до «школи життя».

Зрозуміло, існує безліч і інших об'єктивних чинників, впливають на суспільне ставлення до військової служби за призовом. Так, наприклад, свою позитивну роль відіграють безпрецедентні зусилля Міністерства оборони України. Інших силових відомств по популяризації військової служби та підвищення її престижу, що формуються системи військово-патріотичного виховання та підготовки громадян до військової служби, однак перераховані вище фактори, на нашу думку, залишаються головними [46, ст.213].

Вчені доводять, що в процесі свого реформування Збройних Сил України почали зворотний рух до функцій, ролі і статусу найважливішого інституту соціалізації молодих людей, проте поки це рух формує широке проблемне поле, зокрема:

- В сучасних умовах неспроможними є спроби реставрувати досвід

Збройних Сил СРСР в соціалізації військовослужбовців. Науковою проблемою є його творче осмислення і адаптація до сучасних умов;

- Відмовившись в постукраїнський період від складної і ефективної, але ресурсномісткої системи виховання військовослужбовців, Збройні Сили фактично втратили свої виховні можливості, а діючі інфраструктури роботи з особовим складом і морально-психологічного забезпечення вирішують переважно завдань не виховання, а забезпечення військової служби. Для вирішення завдань соціалізації молодих людей вони повинні не просто розширювати свій функціонал, а й нарощувати педагогічні можливості, що, в свою чергу, утворює наукову проблематику;

- Нарешті, в зв'язку з тенденціями розвитку сучасного світового і українського суспільства, зміною соціальних характеристик молоді та багатьма іншими культурними і соціальними чинниками, змінюється сутність, орієнтири і зміст самого процесу соціалізації, а отже, і уявлення про військову службу за призовом в контексті соціалізації.

Безсумнівно, науковою задачею є дослідження військової служби за призовом як одного з етапів соціалізації військовослужбовця. Завдання дослідження, яка вирішується в даному параграфі, складається в дослідженні військової служби за призовом в якості етапу соціалізації, визначенні потенційних можливостей і завдань військової служби за призовом в безперервному процесі соціалізації військовослужбовця [13, ст.66].

Рішення поставленої завдання ми будемо шукати з урахуванням перспективи повного відновлення Збройних Сил як інституту соціалізації молодих людей у відповідність державним стратегіям виховання молоді, при пріоритеті співпадаючих інтересів суспільства, держави і особистості.

Для вирішення завдання дослідження зроблені:

- Аналіз сучасних концепцій і теорій соціалізації, зіставлення їх положень, класифікація підходів, синтез основних узагальнень і висновків про сутності процесу соціалізації молоді, його сучасних умовах і факторах, основні напрями і зміст, ключові результати і умовах успішної соціалізації;

- Вивчення нормативних документів, теоретичних досліджень з метою конкретизації змісту і сучасних умов військової служби за призовом в контексті процесів соціалізації молодих людей;

- Розрахунок і прогнозування потенційних можливостей військової служби за призовом в соціалізації військовослужбовців.

Поняття «соціалізація» ввів в обіг Ф.Г. Гіддінгс для позначення стихійних і керованих процесів входження людини в суспільство. В теоріях Ф.Г. Гіддінгса соціалізація є один з чотирьох базових процесів (поряд з оцінюванням, використанням та характеристизацією), що утворюють соціальне життя людини. Власне соціалізація у Ф.Г. Гіддінгса - це процес формування соціальних зв'язків між людьми, пристосування індивідуумів один до одного в певних соціальних умовах.

Він випереджає соціальне життя людини. Теорії Ф.Г. Гіддінгса знайшли свій розвиток в працях Е. Дюркгейма і А.Б. Гофмана (Соціалізація як процес встановлення однорідності суспільства на основі суспільної моралі), М. Вебера (Соціалізація як свідоме раціональне формування активної особистості, що відповідає вимогам суспільства) [51, ст.79].

У цих теоріях в комплексному впливі суспільства на соціалізується особистість вперше виділений фактор виховання, відкриває соціально-педагогічний вимір соціалізації. Чи не маючи на меті охарактеризувати всі теорії соціалізації в їх історичному розвитку, зазначимо, що до теперішнього часу вони утворюють велику міждисциплінарну галузь знань, в якій можуть бути виділені:

- Соціологічний напрям (А. Бароненко), що досліджує динаміку соціальних норм і цінностей, взаємодія соціальних інститутів, впливають на процеси соціалізації;

- Соціально-філософський напрям (В.А. Юрченко).

Основні дослідження якого стосуються ролі індивіда в суспільстві і їх взаємного впливу, трансляції соціального досвіду і включення індивіда в систему соціальних відносин;

- Соціально-психологічний напрям (Г.М. Андреева). В рамках якого

вивчаються психологічні механізми адаптації особистості в суспільстві, психологічні закономірності впливу всієї сукупності соціальних процесів на особистість, розвиток особистості в процесі соціалізації;

- Соціально-педагогічне спрямування (А.В. Мудрик, В.С. Торохтій та ін). Що розглядає питання забезпечення соціалізації педагогічними засобами, а також способи впливу на процеси особистісного розвитку в інтересах соціалізації.

Теорії останньої групи становлять найбільший інтерес в зв'язку з предметом нашого дослідження і включені в його теоретичні основи. Поділяючи процеси стихійної і керованої соціалізації, автори соціально-педагогічної теорії звертаються до відносно керованого процесу соціалізації. У ньому включення людини в систему соціальних зв'язків і відносин відбувається за рахунок спеціально організованого педагогічними засобами процесу освоєння соціального досвіду (цінностей, норм і смислів, способів поведінки), а також керованого розвитку соціально значущих якостей особистості в доцільній діяльності по перетворенню цього соціального досвіду.

Вибрані нами теорії соціальної педагогіки спираються на ідеї активності і самостійності людини, його суб'єктність в процесі соціалізації, принципову можливість організації педагогічних процесів, що підтримують соціалізацію, а також методологічний особистісно-діяльнісний підхід.

«У руслі суб'єкт-суб'єктного підходу, - писав А.В. Мудрик, - соціалізацію можна розглядати як розвиток і само зміна людини в процесі засвоєння і відтворення культури, а суть соціалізації – як поєднання пристосування і відособлення людини в умовах конкретного суспільства», - і далі: «з педагогічної точки зору соціалізація представляється як поєднання процесів становлення індивіда соціальною істотою і становлення людської індивідуальності» [64, ст.28].

Такий самий двосторонній характер соціалізації відзначає і Л.В. Мардахаїв. Соціалізація як соціально-педагогічне явище в його визначенні представляється як процес, умова, прояв і результат соціального формування

особистості, де вона, з одного боку, освоює соціальний досвід і цінності, норми, установки і зразки поведінки, а з іншого - змінює систему соціальних зв'язків і відносин. Е.Н. Шиянів в своєму визначенні підкреслює, що відносно керовану соціалізацію пояснюють потреби суспільства (в самовідновленість суспільного життя) і потреби людини (в самореалізації і суб'єктності).

Діалектичне протиріччя між ними рухає процесом соціалізації, «сутнісний сенс якої розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток і самореалізація. Діалектичне їх єдність забезпечує оптимальний розвиток особистості на протязі усього життя людини у взаємодії з навколишнім середовищем» [33, ст.59].

Крім двостороннього характеру і власної активності людини - суб'єкта соціалізації, соціально-педагогічні теорії соціалізації виділяють ступені, фактори, умови, механізми, явища соціалізації та описують педагогічні закономірності даного процесу, до яких ми будемо звертатися в наступному параграфі. Зараз же відзначимо такі атрибути соціалізації, як її безперервність і ступінчастий характер.

Так, наприклад, соціалізація - безперервний процес, що відбувається протягом усього життя людини, його постійно оновлюється результат становить розвиток і самореалізація в освоєнні і перетворенні культури суспільства. «Соціалізація - це безперервний процес, що триває в протягом усього життя. Він розпадається на етапи, кожен з яких "спеціалізується" на вирішенні певних завдань, без опрацювання яких наступний етап може не настати, може бути спотворений або загальмований». Оцінка військової служби за призовом в контексті соціалізації побічно пов'язана з цим атрибутом:

- Негативні оцінки базуються на тому, що військова служба за призовом «вириває» молоді людини з процесу соціалізації і порушує спадкоємність етапів;

- Позитивні оцінки базуються на тому, що військова служба за призовом для більшості молодих людей є черговий, самостійний і вкрай необхідний етап соціалізації;

- Зважені оцінки базуються на тому, що в процесі військової служби за заклику відбувається часткова десоціалізація - різка зміна соціальних умов, оточення і діяльності.

Дотримуючись позитивних оцінок, ми, тим не менш, беремо до уваги і цю точку зору, тому вважаємо, що негативних ефектів десоціалізації можна уникнути тільки при науковому обґрунтуванні і застосуванні теоретичних положень підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу, заснованих на педагогічних закономірностях даного процесу.

Крім того, як показує досвід, в ряді випадків різка зміна соціальних умов, оточення і діяльності призводить до виправлення негативних особистісних результатів соціалізації до військової служби за заклику. Це якраз те, що А.Г. Петриченко в своїй «Стратегії соціокультурної модернізації освіти» називає соціальним очікуванням суспільства і «Компенсацією дефектів процесу соціалізації в сім'ї, не кажучи вже про дефект могутньої неформальної освіти, що здійснюється за допомогою ЗМІ та Інтернету» [9, ст. 17].

В основу сучасних стратегій соціалізації, на думку О.В. Труфанова, покладено принципи самовизначення. Саме вони визначають взаємодію індивіда із соціумом і, відповідно, основні процеси соціалізації. Соціалізація, як ми розуміємо авторське визначення, стає свідомим вибором індивіда. Це в значній мірі змінює підходи до виховання військовослужбовців, в якому до цих пір переважають суб'єкт-об'єктні впливи.

В свою чергу, визначає соціалізацію як багаторівневий і двосторонній процес. З одного боку, в процесі соціалізації людина освоює соціальний досвід, включається в систему соціальних відносин і адаптується в соціальному середовищі, а з іншого - активно змінює соціальні зв'язки і відносини, за рахунок своєї діяльності перетворює соціальне середовище. Стверджуючи власну активність особистості в процесі самовизначення в сучасних умовах, ми припускаємо використовувати для соціалізації відповідні інструменти виховання військовослужбовців, наприклад педагогічну підтримку та супровід.

Обґрунтування військової служби за призовом в контексті безперервної соціалізації військовослужбовця вимагає від нас звернення до періодизації цього процесу, встановленої в науці. Серед різних підстав поділу процесу соціалізації на етапи, а їх чимало, як нам здається, до військової служби за призовом найбільш уживаними:

- Вікова періодизація розвитку особистості. Критерієм визначення етапів соціалізації в ній виступає психологічний вік, тобто комплекс змістовно-відмінних рис конкретної вікової ступені особистісного розвитку (включає: провідну діяльність, принципово нові особистісні освіти, соціальну ситуацію розвитку). У віковій періодизації в більшості запропонованих варіантів військова служба за призовом збігається з переходом від ранньої до пізньої юності або зрілості.

В цей період часу провідною стає трудова діяльність (військова праця) та професійне навчання (військове виховання і оволодіння військовою обліковою спеціальністю), головним новоутворенням є професійне і особистісне самовизначення (в продовженні військової служби за контрактом або в невійськовій сфері діяльності), а соціальна ситуація розвитку штучно моделюється в процесі військової служби в відносно замкнутому соціальному просторі і, як правило, різко відрізняється від допризовної;

- Технічне і смислове освоєння соціальних ролей. У цьому ключі розвиток особистості в контексті соціалізації - це динаміка освоєваних і прийнятих на себе соціальних ролей. унікальність військової служби в тому, що тільки в ній поєднується технічне і смислове освоєння ролі захисника Вітчизни.

Крім того, досвід виховання особового складу Збройних Сил України дозволяє вважати, що військова служба є фактором освоєння соціальної ролі громадянина, гендерної ролі і впливає на ці процеси в значній мірі. Період військової служби за призовом збігається з початком так званої вторинної соціалізації, коли провідними стають агенти, з якими людина пов'язана формальними відносинами. Для військовослужбовця строкової служби ключовим агентом соціалізації стає Держава і Армія як соціальний інститут,

представляє інтереси держави. Одночасно послаблюється дію інших агентів соціалізації: сім'ї, референтних груп, освіти, громадських і політичних організацій, засобів масової інформації та Інтернет. Останні дві обставини, на наш погляд, є очевидним перевагою військової служби перед іншими етапами соціалізації [20, ст.310].

1.2. Публічна педагогіка та адміністрування військовослужбового устрою на сучасному етапі

Військова служба за призовом в контексті безперервної соціалізації військовослужбовця на підставі перерахованих вище підходів і теорій може бути визначена як один з етапів вторинної соціалізації, що займає проміжне положення між юністю і зрілістю, на якому ключовими агентами виступають Держава і Армія, а соціалізація відбувається в щодо ізольованій моделі соціальної ситуації розвитку.

Атрибутивними ознаками військової служби за призовом як етапу соціалізації виступають військовий працю, процеси навчання і виховання військовослужбовців, технічне і смислове освоєння ролі захисника Вітчизни.

Держава є найважливішим агентом соціалізації молодих людей, але саме державна участь в соціалізації полягає у виробництві ключових соціальних норм. Його вплив здійснюється опосередковано, через громадянські інститути суспільства, а концентрованим виявом волі держави щодо соціалізації молоді виступає державна молодіжна політика. Через її аналіз можна оцінити весь комплекс впливу держави на процеси соціалізації.

«Державна молодіжна політика - це система заходів, спрямованих на створення правових, економічних, соціальних, виховних та організаційних умов для реалізації молодими громадянами своїх конституційних прав, участі молоді в системі суспільних відносин і реалізації свого економічного, інтелектуального і духовного потенціалу в інтересах суспільства, з урахуванням вікових особливостей» [32, ст.90].

У процесі військової служби за призовом держава управляє соціалізацією військовослужбовців через Збройні Сили України. У науці, особливо в український період, доведено, що армія - найважливіший соціальний інститут будь-якого суспільства, інструмент державної політики, а соціалізація громадян - одна з ключових соціальних і державних функцій армії поряд із забезпеченням захисту від загроз безпеки. Можливості та дії Збройних Сил України як агента соціалізації військовослужбовців останнім часом не часто ставали предметом досліджень.

У цьому плані, мабуть, можна відзначити роботи вчених, однак і вони виконані в галузі соціології та майже не стосуються педагогічних можливостей Збройних Сил. Разом з тим зазначені роботи і особистий досвід виховання військовослужбовців дозволив нам припустити, що ці можливості реалізуються за рахунок:

- Моделювання соціальної ситуації розвитку військовослужбовця;
- Інтенсивних процесів навчання і виховання військовослужбовців у інтересах їх соціалізації;
- Педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Всі ці напрямки є частиною єдиного процесу виховання військовослужбовців, а сама військова служба за призовом стає етапом соціалізації військовослужбовців тільки за умови їх реалізації в системі роботи з особовим складом військової частини.

Аналіз сучасних досліджень показав, що, звертаючись до різних сторонам соціалізації, автори постійно розширюють уявлення про її успішному результаті, а без їх локалізації і конкретизації планувати педагогічну підтримку соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу складно. А.В. Мудрик доводив, що в кожен момент свого життя людина вирішує певні, відповідні цього моменту природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні завдання [49, ст.50].

З деякою часткою наближення автор називає їх завданнями соціалізації.

Успішний результат соціалізації військовослужбовця в процесі військової служби за призову на основі цього припущення може бути представлений в трьох вимірах:

- Перший вимір - основні види соціалізації, на які в процесі військової служби за призовом може бути надано істотний вплив;

- Другий вимір - природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні завдання соціалізації, властиві конкретному віку - переходу від юнацтва до дорослого життя;

- Третій вимір - зона перетину інтересів особистості, суспільства і держави в соціалізації молодих людей.

У дослідженнях, які ми аналізували, соціалізація розглядається як цілісний і комплексний процес, але в дослідних цілях найчастіше «розпадається» на окремі сукупні процеси, відповідають видам соціалізації. У монографіях і дисертаційних дослідженнях останніх років виділена проблематика: -Культурної та етнокультурної соціалізації. Визначається як безперервний процес «входження» особистості в національну культуру, освоєння її цінностей, традицій і норм, формування ціннісного ставлення до історії і культури. Результатом даного виду соціалізації, як правило, визнається етнокультурна, культурна, національна ідентичність, а в ряді робіт досліджується тісний зв'язок з цивільною ідентичністю.

У зв'язку з питаннями військової служби проблематика важлива тим, що ідентичність в різних її видах складає основу патріотизму - ключового якості, на яке направлено військове виховання. З деяким наближенням до цієї ж проблематики може бути віднесена духовна, або духовно-моральна, соціалізація (Н.В. Омельницька) [57, ст.111].

Процес адаптації особистості до ціннісним підставах соціального буття, результатом якого є духовна рівність і морально-етичні орієнтації, внутрішній світ особистості (ідеали, принципи і переконання), її творчі здібності. Зв'язок цих явищ з результатами навчання і виховання військовослужбовців доведена. За багатьма підставами духовна і моральна соціалізація людини може

розглядатися і як самостійний напрям, однак оскільки моральні норми, ідеї і ідеали є частиною національної культури України і професійної культури Збройних Сил України, а крім того, не розділене зміст виховної роботи, орієнтованої на культурну і духовну (моральну) соціалізацію, ми цього не робимо - Громадянської соціалізації.

Цей напрямок дуже схоже з попереднім, а в практичних виховних системах вони виступають в органічній єдності. Громадянська соціалізація розкривається в роботах перерахованих авторів як процес передачі, прийому і освоєння знань, умінь і зразків поведінки, необхідних для виконання цивільних прав і обов'язків, громадянської ролі. Її результат – громадянська ідентичність людини, тобто усвідомлення ним приналежності до громадянського суспільству і державі, яка виступає внутрішнім регулятором і побудником суспільно корисної і важливої діяльності. Виступає в єдності здатності і готовності реалізовувати цивільні права і виконувати цивільні обов'язки, в тому числі і обов'язок по Захисту Вітчизни. В цьому ж ключі можна розглядати роботи, присвячені спорідненої, але більш вузької проблематики правової соціалізації, результатом якої є освоєння, прийняття і використання особистістю правових норм суспільства. Правова соціалізація або розглядається як самостійне явище, або вивчається в структурі громадянської соціалізації;

- Політичної (і навіть ідеологічної) соціалізації. Проблематика цих досліджень набуває особливе значення в умовах політичного протистояння і геополітичної боротьби, що приймає форми інформаційної війни (масового інформаційно-комунікаційного впливу, агітації і пропаганди), об'єктом якої є молодь.

Політична соціалізація важлива в зв'язку з тим, що її результат - суб'єктивна політична картина світу є «вмістилищем ідеологій, соціальних міфів і стереотипів», яка формується в свідомості людини, здатна надавати істотний вплив на всі інші сфери його соціалізації. Зовсім не випадково 30 липня 2018 року Указом Президента України створено (а вірніше, відновлено) Головне військово-політичне керівництво Збройних Сил України, у веденні

якого знаходиться вся робота з особовим складом [60, ст.173];

- Професійної або трудової соціалізації. Під цим видом соціалізації розуміється процес вироблення наміри і готовності до заняття певним видом професійної діяльності в невизначеною і множинної ситуації професійного вибору.

Його результатом стає стійке позитивне ставлення до професії (один або кілька виборів), прийняття її норм і цінностей, мотивація вибору (в ряді досліджень - професійна спрямованість особистості). Розглядати цей вид соціалізації у зв'язку з предметом даного дослідження необхідно як мінімум за трьома підставами.

По перше, Збройними Силами в процесі військової служби за призовом, як правило, дається досвід професійної діяльності по тій професії, яку військовослужбовець вибрав до призову, за умови, що він отримав (або отримує) професійну освіту.

По-друге, військовослужбовець в процесі військової призову на військову службу освоює військову облікову спеціальність, в ряді випадків цілком або в певних компетенціях має деякі аналоги «на громадянці».

По-третє, військова служба сама є потенційною сферою професійної самореалізації, надаючи військовослужбовцю широке коло можливостей.

Природно, нами перераховані далеко не всі напрямки дослідження проблем процесу соціалізації людини, який представляється нам дуже широким і складним. Ми навмисно не згадуємо про напрямки досліджень і видах соціалізації, на які, на нашу думку, важко надавати цілеспрямований педагогічний вплив в процесі військової служби за заклику (наприклад, економічна, гендерна, рольова та ін.) [7, ст.91].

Разом з тим будь-які процеси особистісного розвитку характеризуються цілісністю, тому припускаємо цілком можливим непрямий вплив військової служби за призовом і на ці види соціалізації військовослужбовця.

Використовуючи структуру проблематики досліджень, присвячених соціалізації військовослужбовців, ми, таким чином, можемо виділити ті її види,

яким, як ми припускаємо, при певних умовах може сприяти військова служба за призовом: культурна, громадянська, політична і професійна. З використанням положень робіт, перерахованих вище, можна визначити критерії успішного результату соціалізації з урахуванням реальних можливостей військової служби за призовом. Поки ж звернемося до тих завдань особистісного розвитку, які вирішує молодий людина при переході від юності до зрілості.

Природно-культурні завдання кожного віку, як писав А.В. Мудрик, полягають в «досягненні певного рівня фізичного і сексуального розвитку». Далі автор розкриває їх більш детально: «На кожному віковому етапі людині необхідно: досягти певного ступеня пізнання тілесного канону, властивого тій культурі, в якій він жив, засвоїти елементи етикету, символіки, кінетичного мови (жести, пози, міміка, пантоміма), пов'язані з тілом і статево-рольовою поведінкою; розвинути і / або реалізувати фізичні і сексуальні задатки; вести здоровий спосіб життя, адекватний статтю та віком; перебудувувати самодисципліну, відношення до життя, стиль життя відповідно до статево і індивідуальними можливостями» [14, ст.33].

В силу особливостей психічного віку, для більшості військовослужбовців військова служба за призовом - це перший відрізок часу, де до них пред'являються такі ж вимоги, як і до дорослих, зрілим чоловікам, більш того - в варіантах, явно перевищують цивільний рівень.

Одночасно військовослужбовцям пред'являються одні з найсуворіших стандартів «чоловічої» поведінки, прийняття або неприйняття яких регулюється нормами і санкціями корпорації. Природно, використання або використання еталонів «лише на час» - питання виховання військовослужбовців. Визначити конкретний результат, відповідний успішної соціалізації, тут досить складно. Вважаємо, що він також може бути виражений через соціальні зразки поведінки, які стають або не стають для військовослужбовця особисто значущими. Перейшовши до соціокультурних завдань віку, обговоримо, що вони вельми варіативні і індивідуальні, однак цілком можливо вирішити в процесі військової призову на військову службу.

Конкретні соціально-культурні завдання визначаються тим, які вимоги пред'являються суспільством в цілому, державою, соціальним оточенням молодій людині до його знань, культури, кругозору.

У процесі військової служби за призовом в ідеалі досягається такий рівень загального розвитку людини, який дозволяє йому розуміти процеси військової служби і вирішувати її завдання. Це і є основний результат успішної соціалізації військовослужбовця. Однак армійські очікування досить високі і цілком збігаються з очікуваннями суспільства [25, ст.88].

Результат військової служби частіше всього можна виразити у множинних індивідуальних загальноосвітніх ефекти: від оволодіння українською мовою, до придбання соціальних знань, дуже затребуваних в після армійському соціальному житті.

Нарешті, соціально-психологічні завдання віку, як пише А.В. Мудрик, полягають в «становленні самосвідомості особистості, її самовизначенні в актуальному житті і на перспективу, самореалізації та самоствердженні». Такі процеси також непросто висловити в конкретному, що вимірюється результаті. Їх об'єктивним проявом, як ми припускаємо, можуть стати життєві плани і перспективи, що з'явилися або зміцнилися в процесі військової служби за призовом.

В цілому рішення природно-культурних, соціально-культурних і соціально-психологічних завдань переходу від юності до зрілості, на наш погляд, цілком може бути виділено в окремий вид соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. Умовно назвемо його вікової соціалізацією.

Визначити запланований результат соціалізації військовослужбовця в процесі військової служби за призовом в третьому вимірі, значить визначити предмет, явище соціалізації, на якому могли б збігтися інтереси суспільства, держави і самої особистості.

Соціалізація з педагогічної точки зору - це відносно керований, безперервний і комплексний процес включення людини в систему соціальних

зв'язків і відносин, який відбувається:

- За рахунок спеціально організованого педагогічними засобами процесу освоєння соціального досвіду (цінностей, норм і смислів, способів поведінки);
- За рахунок керованого розвитку соціально значущих якостей особистості в доцільній діяльності по перетворенню цього соціального досвіду.

Сучасні педагогічні концепції соціалізації спираються на ідеї активності і самостійності людини, його суб'єктність в процесі соціалізації, принципову можливість організації педагогічних процесів, що підтримують соціалізацію, а також методологічний особистісно-діяльнісний підхід [55, ст.196].

Військова служба за призовом в контексті безперервної соціалізації військовослужбовця може бути визначена як один з етапів вторинної соціалізації, що займає проміжне положення між юністю і зрілістю, на якому ключовими агентами виступають Держава і Армія, а соціалізація відбувається у відносно ізольованій моделюється соціальної ситуації розвитку. Атрибутивними ознаками військової служби за клику, як етапу соціалізації виступає військова праця, процеси навчання і виховання військовослужбовців, технічне і смислове освоєння ролі захисника Вітчизни. Потенційні можливості військової служби за призовом в соціалізації військовослужбовців реалізуються за рахунок:

- Моделювання соціальної ситуації розвитку військовослужбовця;
- Педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Всі ці напрямки є частиною єдиного процесу виховання військовослужбовців, а сама військова служба за призовом стає етапом соціалізації військовослужбовців тільки за умови їх реалізації в системі виховної роботи військової частини.

На основі аналізу сучасних теорій для військової служби за призовом як етапу соціалізації військовослужбовців можуть бути виділені наступні її види: культурна, громадянська, політична, професійна, вікова та військова. Щодо кожного з видів соціалізації для етапу військової призову на військову службу

може бути сформульований бажаний результат і визначені критерії успішної соціалізації [19, ст.57].

Оскільки найважливішим фактором соціалізації молодого людини в цілому і на етапі військової служби за призовом зокрема залишається виховання, доцільно розглянути теоретичні основи виховної роботи військової частини в контексті забезпечення соціалізації військовослужбовців строкової служби. Це завдання вирішується в наступному параграфі.

1.3. Педагогічні закономірності соціалізації як моделювання педагогічної підтримки військовослужбовців в процесі військової служби

Військова служба є діяльністю найбільш вимогливою до особистості свого суб'єкта, тому виховання військовослужбовців історично оформляється в обов'язкову складову її змісту. У теорії і практиці виховання військовослужбовців склалися як мінімум три підходи до визначення його завдань:

- Перший підхід, переважаючий на сучасному етапі військової реформи, полягає в тому, що в процесі військової служби вирішуються завдання не тільки виховання, скільки забезпечення оптимальних дій особового складу при вирішенні професійних завдань. На жаль, саме він визначає сьогоденну позицію військового керівництва.

З його позицій активна і цілеспрямована частина виховання військовослужбовців - виховна робота, замінена на роботу з особовим складом і морально-психологічне забезпечення, які не передбачають системне і тривалий вплив на особистість з метою формування її якостей.

Парадокс полягає в тому, що на практиці виховні завдання командирів не скасовані, але офіційний підхід (і пов'язана з ним розбудова інфраструктури та системи діяльності) значно ускладнив їх рішення;

- Другий підхід, вузькоспеціальне, передбачає, що в процесі військової служби виховання військовослужбовців має бути орієнтоване на формування і розвиток виключно якостей особистості, необхідних для вирішення завдань

військової служби та виконання військового обов'язку. При ослабленні традиційних інститутів виховання, така позиція також вельми суперечлива, оскільки більшість професійно важливих якостей базується на загальному розвитку особистості і результатах допризовного виховання;

- Третій, традиційний підхід, якого ми дотримуємося, заснований на комплексному і системному розумінні виховання військовослужбовців, при якому військова служба за призовом є тільки певний життєвий етап, частина безперервного процесу розвитку особистості [10, ст.121].

У зв'язку з цим виховання військовослужбовців може розглядатися як один з векторів наступності цілеспрямованого процесу соціалізації. Така позиція є історично виправданою, проте в даний час офіційно вона звучить поки що рідко. Відхід військового керівництва від традиційних комплексних завдань виховання військовослужбовців, характерних для радянської військової школи, став помітний в постукраїнський період, коли замість військового будівництва фактично стояло завдання збереження Збройних Сил, і остаточно відбувся на початку так званої «активної» військової реформи А.Е. Сердюкова (2008-2012). На наш погляд, це рішення не має педагогічного та військового сенсу, але виправдано політико-економічними причинами, серед яких головні: - Прагнення до ізоляції Збройних Сил в суспільстві, виключення їх з соціального життя і ослаблення позицій як соціального інституту, здатного впливати на суспільно-політичні процеси;

- Копіювання західних моделей військової організації, в яких ніколи не ставилося і не вирішувалося таких масштабних виховних завдань, як в вітчизняній теорії і практиці;

- Спроба економити ресурси за рахунок скорочення виховної інфраструктури та відмови від виховних функцій.

Після майже двадцятирічної перерви в теоретичній розробці проблеми виховання військовослужбовців у процесі військової служби за призовом в контексті їх соціалізації, в числі багатьох інших завдань виховання, залишається стихійною і теоретично слабо забезпеченою практикою.

Досліджуючи системи виховання військовослужбовців Збройних Сил України в умовах реформування, Ю.В. Савін припустив, що актуальною тенденцією їх розвитку може і повинен стати якісно новий рівень формування компетенцій і якостей особистості, що наближається до актуальних вимог військової служби, суспільства і самого військовослужбовця.

На думку автора, це цілком можливо за умови, що «Практика виховання у військових частинах буде ґрунтуватися не тільки на нормативних документах, що обумовлюють їх функціонування як бойових структур, а й на вимогах соціально-педагогічного підходу, обумовлює закономірності і принципи життєдіяльності людини в умовах специфічного мікросоціуму» [6, ст.35].

В реаліях складається парадоксальна ситуація, коли протиріччя між офіційною позицією військового керівництва і практикою, де ніколи не припинялося рішення складних і комплексних виховних завдань, призводить до появи дефіциту теоретичних, концептуальних основ виховання військовослужбовців, технологій педагогічної діяльності, що відповідають сучасним умовам.

З цим фактом, зокрема, пов'язана проблема даного дослідження, що представляє собою спробу вдосконалення теоретичних основ соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом як активної і цілеспрямованої педагогічної діяльності.

Педагогічна практика, як вважає А.М. Столяренко, покликана «охопити і максимально оптимізувати прояви всіх закономірностей для досягнення мети формування особистості». При постановці чергової завдання дослідження ми «тримаємо в думці» висловлювання М.М. Скаткіна, який писав: «Якщо нам вдасться відкрити сутність явища, його внутрішню структуру, його закономірності, необхідні зв'язки з іншими явищами, то ми отримуємо можливість передбачити, а головне, свідомо управляти процесом, намічати таку систему педагогічної роботи, яка гарантує успішність отримання бажаного результату, досягнення наміченої мети» [47, ст.254].

І ще одна цитата з навчального посібника одного з сучасних теоретиків

військової педагогіки Н.І. Резніка: «Визначити закономірність - значить виявити основу ідеального плану педагогічної діяльності, отримати загальні регулятори виховної практики. Знехтувати закономірностями - значить свідомо приректи професійну діяльність педагога на низьку продуктивність».

Поза сумнівом, на соціалізацію військовослужбовців як на педагогічний процес поширюються принципи і закони педагогіки, оскільки вони відображають найбільш істотні, стійкі взаємини педагогічних категорій і є непорушними. Разом з тим і принципи, і закони мають особливості проявів в конкретних педагогічних умовах, а значить, їх дія повинна бути описано стосовно процесу соціалізації військовослужбовців в умовах військової призову на військову службу.

Крім того, педагогічні принципи і закони не заповнюють всього поля педагогічних закономірностей. Припускаємо, що в теорії і практиці соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за заклику можуть бути виявлені інші множинні причинно-наслідкові зв'язку (закономірності), які мають значення тільки в зв'язку з предметом даного дослідження.

Опора на історичні ідеї, педагогічні принципи і закони, механізми і канали соціалізації, інші закономірності дозволить зробити виховання військовослужбовців ефективним фактором їх соціалізації в процесі військової служби за призовом.

На цій теоретичній основі встановлюються умови ефективності виховання військовослужбовців у контексті їх соціалізації в процесі військової служби. Завдання дослідження, яка вирішується в даному параграфі, складається в описі дії педагогічних принципів і законів, виявленні основних педагогічних закономірностей (фактів, ідей, механізмів) соціалізації військовослужбовців в системі виховання і визначенні на цій основі умов ефективності виховання військовослужбовців у контексті їх соціалізації в процесі військової служби за призовом [21, ст.44].

Методи вирішення задачі. Для вирішення завдання застосовувалися:

- Історико-педагогічне дослідження проблеми виховання

військовослужбовців в Україні, узагальнення та адаптація педагогічного досвіду до сучасним умовам. Дослідження являє собою вторинний аналіз, оскільки ми не звертаємося безпосередньо до історичних даних, матеріалами і першоджерел, а використовуємо узагальнення і висновки історичних досліджень розвитку системи виховання військовослужбовців;

- Аналіз наукових теорій з проблем виховання військовослужбовців, синтез узагальнень і висновків про сутність і зміст виховання в контексті соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом;

- Класифікація, систематизація та опис педагогічних закономірностей соціалізації, узагальнення і синтетичне уявлення результатів;

- Теоретичне моделювання умов ефективності виховання в соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Педагогічні закономірності, як їх визначив А.М. Столяренко, являють собою «об'єктивно існуючі стійкі, повторювані, необхідні причинно-наслідкові зв'язки між педагогічними впливами і їх результатами».

З одного боку, це результат емпіричного пізнання педагогічної реальності, а з іншого - основа теоретичної розробки нових педагогічних інструментів. Спираючись на роботи В.Д. Симоненко, М.В. Завзятих і А.М. Столяренко. Ми припустили, що сукупність педагогічних закономірностей соціалізації, виявляються у вихованні військовослужбовців, включає в себе різні форми причинно-наслідкових зв'язків між організацією виховання і результатами соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за заклику [58, ст.20].

Одні з них в процесі теоретичної розробки проблеми стали законами, інші ще вивчені мало, але, тим не менш, необхідні для педагогічної практики, яку не можна будувати методом проб і помилок. Між собою вони відрізняються категоричністю і ступенем пізнання, загальним або приватним характером проявів, широким або вузьким діапазоном умов, при яких причинно-наслідкові зв'язки починають діяти, походженням і багатьма іншими характеристиками.

Уявлення про теоретичні засади виховання військовослужбовців в

інтересах їх соціалізації в процесі військової служби утворюють такі форми причинно-наслідкових зв'язків:

- Педагогічні принципи - загальні ідеї, що утворюють певний погляд на явище виховання і мають по відношенню до практики непорушний характер;

- Педагогічні закони - «педагогічні категорії для позначення об'єктивних, істотних, необхідних, загальних, стійко повторюваних явищ при певних педагогічних умовах, взаємозв'язок між компонентами педагогічної системи, яка відображає механізми самоорганізації, функціонування та саморозвитку цілісної навчально-виховної системи» [62, ст.130];

- Педагогічні факти - зафіксовані в різних дослідженнях по проблеми соціалізації, є частиною позитивного педагогічного досвіду, що повторюються причинно-наслідкові зв'язки між організацією виховання і процесами соціалізації молодих людей.

Педагогічні факти соціалізації цілком можливо коли-небудь стануть педагогічними законами, поки ж вони або недостатньо досліджені і сформульовані, або ще не в повною мірою доведена їх об'єктивність і стійкість в мінливих зовнішніх умовах.

Ще раз посилаючись на думку В.І. Андрєєва, який впевнений, що сформулювати педагогічний закон – значить:

1. Розкрити істотні, об'єктивні, стійкі, повторювані взаємозв'язку між компонентами педагогічної системи;

2. Встановити педагогічні умови, при яких ці взаємозв'язку проявляються;

3. Встановити межі поширення закону;

4. Висловити, сформулювати педагогічний закон через взаємини педагогічних категорій в словесній або аналітичній формі;

- Педагогічні ідеї та традиції - «історично і культурно обумовлені, знаходяться в постійному розвитку узагальнені системи знань і методів виховання і навчання, що задають певний вектор розвитку педагогічної теорії і практики»;

- Механізми психолого-педагогічного впливу на особистість – довели свій

зв'язок з ефективністю соціалізації «способи психологічного впливу на несвідому і свідому сфери особистості з метою посилення ефективності використовуваних педагогічних методів» [59, ст.14].

Принципи соціально-педагогічного підходу, або, якщо точніше, - принципи соціальної педагогіки, його теоретики розділили на три групи:

- об'єктивні – природної цілеспрямованості, індивідуального підходу, гуманізму;

- суб'єктивні - особистісної зумовленості, авторитетності і професіоналізму;

- середовищні – культурної цінності, соціальної зумовленості, середовищної обумовленості, ерудиції середовища, єдності життя і виховання, відкритості виховного середовища;

- технологічні - цілеспрямованості, систематичності, послідовності, комплексності, опори на позитивне в особистості, свідомості і активності у вихованні.

Так як в опис принципів соціально-педагогічного підходу до виховання ми не вносимо нічого нового, ми не будемо зупинятися на їхній характеристиці. Педагогічні закони, як і принципи, також є загальними для педагогічних явищ і процесів, однак слід погодитись у тому, що їх конкретне дія обумовлена соціальними умовами (в нашому випадку - характеристиками військового соціуму як середовища та військової служби як діяльності), природою людини (в нашому випадку - характеристиками військовослужбовця строкової служби як суб'єкта виховання) і сутністю виховного процесу (в нашому випадку - виховання військовослужбовців як прямого і цілеспрямованого впливу командирів і начальників з метою розвитку особистості).

Базові основи дослідження педагогічних законів виховання військовослужбовців закладені фундаментальною працею А.В. Барабанщикова і В.Г. Дьоміна «Про закономірності військово-педагогічного процесу». Автори, до речі, керувалися саме соціально-педагогічним підходом, враховує специфіку соціуму, в якому здійснюється військово - педагогічний процес [41, ст.88].

Надалі педагогічні закони виховання військовослужбовців розроблялися з урахуванням мінливих реалій, гуманізації військової сфери, зміни умов військової служби та характеристик військової середовища. Сучасні дослідження педагогічних законів виховання належать В.В. Богуславському, С.Л. Рикову.

Серед законів, виділених ними, безпосереднє відношення до соціалізації військовослужбовців мають:

- Залежність виховання військовослужбовців від соціально-економічних умов суспільства, пануючої ідеології, політики, права і моралі, концептуальних основ військового будівництва, які панують підходів до вихованню молодих людей. Не тільки націленість виховання на соціалізацію військовослужбовців, а й цілі, зміст, форми і методи виховання цілком визначаються соціально-економічними умовами.

Виховання військовослужбовців в процесі військової служби за призовом, згідно цим законом, вимагає орієнтування на актуальні потреби суспільства, держави, самої особистості, а не тільки Збройних Сил. У зв'язку з дією даного закону ми також вважаємо безперспективними і навіть утопічними будь ідеї ізоляції армії і військовослужбовців, будь-які спроби усунути військовослужбовців з соціального життя або поставити її під тотальний контроль;

- Зв'язок процесу виховання з індивідуальними характеристиками особистості. Не секрет, що на військову службу за призовом приходять вже дорослі люди, які володіють індивідуальністю і несуть на собі відбиток допризовної життя і допризовного виховання. Дія цього закону визначає необхідність детального обліку індивідуальних особливостей військовослужбовців і індивідуального підходу до їх вихованню, масова виховна робота в контексті соціалізації малоефективна.

Крім того, описуючи цю закономірність, військові педагоги підкреслюють, що для досягнення виховного результату в ряді випадків спочатку доводиться долати особистісні деформації, займатися перевихованням

військовослужбовців;

- Обумовленість виховання організацією військової середовища і військової служби, умовами життєдіяльності. В силу своєї відносної ізольованості, військовий соціум має можливість моделювати сприятливу соціальну ситуацію розвитку військовослужбовця, транслювати найвищі зразки соціальної поведінки, створювати ідеальні соціальні відносини.

В цілому він все одно буде «зліпком суспільства», але цілком може відображати його кращі характеристики. Однак ми повністю згодні з військовими теоретиками в тому, що соціальні потреби військовослужбовців активізуються тільки в тому випадку, коли задоволені їх матеріальні, життєві потреби [28, ст.72];

- Зумовленість результатів соціалізації в системі виховання військовослужбовців характеристиками конкретних військових колективів, сформованими взаєминами і груповими соціально-психологічними параметрами. Виховання військових колективів є фактором соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом;

- Залежність особистісного розвитку від особистої активності військовослужбовця в різних видах діяльності: освіту і самоосвіті, військової служби, повсякденної діяльності. орієнтування на особисту активність і суб'єктність військовослужбовця в соціалізації ми визнаємо найважливішим педагогічним законом виховання.

Відзначимо, що вона актуалізує значення самовиховання, яке багато в чому важливіше, ніж виховна робота з військовослужбовцям. При формулюванні цього закону військові дослідники часто звертаються до необхідності створення «ситуації успіху» - «цілеспрямоване, організоване поєднання умов, при яких створюється можливість досягти значних результатів діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому» [56, ст.10]»;

- Визначення ефективності виховання «відповідністю педагогічного впливу керівника, вихователя і їх особистого прикладу в дотриманні норм і правил високої дисципліни, професійно-етичної поведінки, культурного

розвитку, тобто мова йде про дотримання принципу єдності слова і справи».

Дія цього закону стосується не тільки особистісних якостей педагогів, як нам здається, воно поширюється на всю систему педагогічної діяльності: від цілей (в яких поки немає соціалізації), до технологій.

Узагальнюючи причинно-наслідкові зв'язки, що характеризують соціалізацію військовослужбовців в системі виховання як об'єктивно існуючу педагогічну реальність, виділимо наступні педагогічні закони:

- Закон націленості виховання військовослужбовців на співпадаючі інтереси суспільства, держави і самих військовослужбовців;
- Закон власної активності військовослужбовця в процесі соціалізації;
- Закон управління соціалізацією військовослужбовців через їх соціально значиму діяльність, створення в ній ситуації успіху;
- Закон пріоритету внутрішнього стану особистості, індивідуальних характеристик і індивідуального підходу у вихованні в інтересах соціалізації військовослужбовця;
- Закон єдності виховання, самовиховання і перевиховання;
- Закон необхідності моделювання ідеальної соціальної ситуації розвитку за рахунок формування військового соціуму і управління розвитком військових колективів;
- Закон постійного розвитку системи педагогічної діяльності, підтримуючої соціалізацію військовослужбовців.

Найважливішим джерелом педагогічних закономірностей соціалізації в вихованні військовослужбовців в процесі військової служби за призовом виступає педагогічний досвід Збройних Сил України, в процесі вивчення якого можуть бути виявлені історичні ідеї і традиції, а також педагогічні факти, що характеризують сучасну ситуацію. Їх поки не можна класифікувати як закони, але вже необхідно враховувати і використовувати як педагогічні закономірності.

РОЗДІЛ 2

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В СИСТЕМІ РОБОТИ З ОСОБОВИМ СКЛАДОМ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ

2.1. Історико-методологічні аспекти педагогічних принципів соціалізації військовослужбовців

Почате історико-педагогічне дослідження проблеми виховання військовослужбовців дозволило підтвердити, що соціалізація військовослужбовців в процесі військової служби історично є однією з його базових ідей і традицій, що складають інваріантне ідейний ядро військової педагогіки.

«Підготовка до війни залишається головною, але не єдиною обов'язком офіцера; крім своїх обов'язків спеціальних, офіцер повинен взяти на себе роль вихователя», - писав більше століття тому М.С. Галкін (1866- 1920). І далі: «Крім підготовки до війни необхідно служити і цілям прогресу, підйому розумового і морального рівня вступають до лав армії. Якщо цього немає, армія - гальмо, відриває сотні тисяч людей від загальної культурного життя». У процесі становлення базових ідей виховання військовослужбовців, пов'язаних з їх соціалізацією, на наш погляд, можна виділити чотири етапи.

На першому етапі - від створення в Україні регулярної армії і до військових реформ - сформувалися стійкі уявлення про військовослужбовців як зразках соціальної поведінки, духовності та моральності, ціннісного ставлення до батьківщини, свого обов'язку і обов'язків. Багато в чому ці риси закріплені в концепті «військова честь», який, як пише Є.В. Гейко, має «три основних аспекти: етичний, соціокультурний, матеріальний [15, ст.84].

Етичний аспект включає в себе усвідомлення індивідом свого особистого і громадського гідності як представника військового стану, що відбивається в певних моральних нормах (мужність і стійкість; вірність і відданість батьківщині), а також певний ціннісно-світоглядний фундамент.

Соціокультурний аспект являє собою зовнішнє суспільне визнання вчинків воїна, його заслуг, що виявляється в шануванні, авторитеті, славі, а також в їх культурному вираженні». Поняття «військова честь», сформульоване для масової військової практики, стало провідною моральною категорією виховання військовослужбовців, що характеризує їх світогляд не тільки в зв'язку з військовою службою, але і по відношенню до всього життя. У відповідності цієї ідеї історично формувалися теоретичні основи виховання військовослужбовців. Другий етап розвитку теорії та практики виховання військовослужбовців обумовлений військовою реформою і перш за все зміною принципів комплектування Збройних Сил. Загальний військовий повинність після реформи передбачала заклик солдат на військову службу на чітко визначений час, отже, військова служба тепер не була пов'язана з усією життям людини, а була вже тільки одним з її етапів.

При відриві військовослужбовця від соціального життя «на час» природно виникають питання не тільки про те, як ввести його в військовий соціум, а й про те, як і з чим він повернеться назад. В цей час (середина XIX - початок XX століття), «військова педагогіка стала набувати рис сучасної науки, зусиллями була розпочата розробка теоретичних основ особистісно-орієнтованого навчання і виховання, продовжилася потім за радянських часів» [11, ст.49]. Особистісно-орієнтований підхід як ідея виховання військовослужбовців, заслуговує на увагу в зв'язку з потребами їх соціалізації, і на думку автора, розкривається в наступних позиціях військово-педагогічної науки: - Провідна роль у військовій діяльності належить моральному, тобто особистісному чиннику;

- Військове навчання повинно мати виховує і розвиває характер;

- Офіцер - не тільки керівник, йому належить соціальна роль і педагогічні обов'язки;

- Військові колективи виступають в якості мікросоціуму і є специфічною середовищем соціалізації, але при цьому копіюють (стихійно або цілеспрямовано) притаманну суспільству систему соціальних зв'язків і

відносин; - Цілі і завдання загального і військового виховання є взаємообумовленими і не можуть вирішуватися окремо.

Теорії виховання військовослужбовців, починаючи з середини ХІХ століття і по нині ґрунтуються на домінанту людського фактору і пріоритеті виховання. Очевидно, що сучасними українськими військовими реформаторами цей постулат знову ставиться під сумнів, хоча військовий досвід останніх десятиліть наочно демонструє, що ні технічні, ні матеріальні чинники не мають такого значення, як людський.

«Виховання важливіше освіти, тому що військова справа в значній мірі більш справа вольова, ніж розумова», - писав М.І. Драгомиров. І у нього ж: «Армія не збройна сила тільки, а й школа виховання народу, приготування його до життя суспільного». Остання цитата, як нам здається, прямо звернена до проблеми соціалізації військовослужбовців. У центрі виховної системи М.І. Драгомирова - розвиток «моральної енергії» військовослужбовців. Це якості солдата складають самовідданість і патріотизм, рішучість і безстрашність, воля, терплячість і наполегливість, товариство і приватний почин (ініціатива) [4, ст.345].

Серед цілей виховної діяльності військового духовенства, зокрема, можна відзначити:

- Ідеологічне виховання і виховання на основі віри, вірності головнокомандувачу і батьківщині, ціннісного ставлення до свого військовому обов'язку;
- Виховання віротерпимості і поваги до інших вір і конфесій;
- Поза богослужбова діяльність, спрямована на культурне і духовно - ціннісне виховання військовослужбовців;
- Розвиток загальної культури військовослужбовців і формування їх культурної ідентичності.

Ряд дослідників, наприклад, К.Г. Капков стверджують, що військове духовенство, крім безпосередньо богослужбової діяльності, вело просвітницьку роботу, яка полягає «в проведенні бесід на духовні і моральні теми, в виступах

у пресі, в навчанні грамоті неписьменних нижніх чинів, в організації роботи недільних шкіл, в проведенні братніх зборів, в організації роботи бібліотек, в боротьбі з сектантством, в участі в написанні історії полку, корабля» [36, ст.64].

Крім того, як відзначають історики, військове духовенство всім своїм життям являло військовослужбовцям приклад морального, соціального поведінки. Як нам здається, на прикладі військового духовенства проявляється ідея формування спеціальних структур і виділення спеціального змісту виховання військовослужбовців, орієнтованого на процеси їх соціалізації у військовому соціумі та в контексті всього життя.

Тут мова йде не тільки про структури роботи з особовим складом Збройних Сил України, а й про всі інститутах, які можуть бути залучені до соціалізації військовослужбовців. Певною мірою це очікується і від відроджуваної в Збройних Силах інституту військового духовенства: «Збереження миру в душі є справою вельми важким, особливо в контексті виконання військового обов'язку, що вимагає від воїна глибокої внутрішньої роботи над собою і особливого пастирського душпастирства.

Призначення військового священика - стати духовним батьком військовослужбовців, цивільного персоналу військових формувань і членів їх сімей, допомагати їм з християнської точки зору осмислювати свій борг». Відносно військовослужбовців, що проходять військову службу за призовом, в український період розвитку теорії та практики виховання склалося цілком логічне переконання, що глибокі особистісні зміни, що відбулися в період військової служби, вони понесуть і далі, в «цивільному житті» [2, ст.70].

Військова служба за призовом розглядалася як ідеальний час для ідеологічного, політичного і соціального виховання військовослужбовця, формування військово-патріотичних переконань та оборонної свідомості в силу таких умов, як:

- Соціальна ізоляція військовослужбовців і обмеження зовнішнього соціального впливу, створення соціально сприятливого соціального середовища;
- Військова праця, що володіє особливим смисловим і ціннісним

наповненням;

- Інтенсивні і ефективні системи виховної роботи;
- Можливості контролю і управління процесами соціалізації, вплив на ці процеси в після армійські перспективі і т. д.

Сутність комплексного підходу до виховання військовослужбовців точно висловив в своєму дисертаційному дослідженні С.В. Гребенюк. Автор вважає, що це - організаційно-інтегруючий початок виховання, що об'єднує його принципи. Підхід відображає залежність результатів виховання від його системності.

Тут, як нам здається, доречно процитувати іншого вченого - В.В. Колпачова. «У структурі особистості правомірно виділити загальну, культурну, соціально-моральну і професійну сфери, - писав він, - якщо є підстави говорити про можливість розвитку в умовах військової служби перших двох сфер, то в моральному і військово-професійному відношенні воїни, і особливо офіцерські кадри, завжди були прикладом для решти суспільства.

По-четверте, не підлягає сумніву, що повна свобода в суспільстві, яким би ідеальним воно не було, неможлива, а отже, була і залишається неминучою соціальна орієнтація особистості в будь-якій сфері діяльності, включаючи військову. Завдання полягало і полягає в максимальному розкритті здібностей особистості в конкретних умовах. Цю завдання військові педагоги країни вирішували успішно» [17, ст.101].

Узагальнюючи результати історико-педагогічного дослідження, ще раз виділимо ті історичні ідеї в області військового виховання, які висловлюють актуальні і сьгодні закономірності соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом:

- Військовослужбовець - соціальний зразок, а військовий соціум – ідеальна ситуація соціального розвитку особистості, що відповідає передовим уявленням українського суспільства про належне;
- Соціалізація - окрема і особлива частина змісту виховання військовослужбовців, що передбачає власні педагогічні технології (цілі, зміст,

структури, методи, засоби та управління);

- Соціалізація військовослужбовців вимагає їх загальної освіти, розвитку загальної культури;

- Виховання військовослужбовців у процесі військової служби за призовом є державним інструментом соціалізації молодих людей - громадян України;

- З позицій історичного комплексного підходу соціалізація і процеси військового виховання знаходяться у взаємозалежності, рішення вузьких завдань формування професійно важливих якостей особистості неможливо без загального розвитку особистості.

В останні роки розробка проблеми соціалізації в вихованні військовослужбовців придбала новий напрямок. Розробляючи проблеми військової соціалізації, автори спираються на думку про тому, що одночасно з військовою та військово-професійною соціалізацією, відбувається соціалізація у відкритому соціумі. Ці дослідження дозволяють виділити і використовувати в подальшому фактичні закономірні зв'язки між успішною соціалізацією військовослужбовців в таких аспектах:

- Гармонією соціальної, професійної та особистісної життєдіяльності військовослужбовців;

- Прогресивним розвитком особистості військовослужбовця протягом усього військової служби;

- Ефективністю педагогічної підтримки соціалізації в цілому і соціального розвитку особистості зокрема;

- Наповненням військового соціуму соціально значущими цінностями;

- Інтенсивністю соціально значимої діяльності військовослужбовців, усвідомленням і прийняттям соціального характеру військової служби;

- Задоволенням соціальних потреб військовослужбовців.

У роботах військових педагогів вкрай рідко розкриваються психологічні механізми впливу на особистість військовослужбовця в інтересах його соціалізації. Разом з тим механізм, спосіб є основа методів виховання, які не

повинні будуватися з натхнення. Ті механізми, до яких звертаються військові дослідники, в основному присвячені морально-психологічному забезпеченню військової служби - діяльності, предмет якої дуже далекий від соціалізації [37, ст.410].

Разом з тим аналіз сучасних досліджень з проблеми показує, що виявлення психолого-педагогічних механізмів соціалізації є одним з актуальних напрямків її розробки. У середині нього можна, досить умовно, виділити два критерії класифікації механізмів.

У такій класифікації, застосовуючи вихідні положення А.В. Мудрика, зазвичай виділяють:

- Традиційний механізм - некероване засвоєння ідей, поглядів, зразків, стереотипів та ін. При організації виховної роботи в інтересах соціалізації військовослужбовців цей механізм може бути використаний через формування виховного середовища, компоненти якої військовослужбовець, як правило, засвоює некритично за допомогою фіксації;

- Інституційний механізм - цілеспрямований вплив на особистість різних соціальних інститутів. У процесі військової служби, як ми вже говорили, такими інститутами є держава і Збройних Сил, опосередковано на особистість впливають і інші інститути: наприклад засоби масової інформації, сім'я, референтна група та ін., але в умовах військової призову на військову службу ці дії є регульованими;

- Корпоративний - вплив соціально-професійної групи. Цей механізм передбачає, що особистість буде активно розвиватися, взаємодіючи з корпоративними феноменами Збройних Сил: культурою, історією, цінностями, нормами, правилами, традиціями тощо. Механізм відображає закономірний зв'язок між інтенсивністю взаємодії на внутрішньому особистісному рівні (осмислення, рефлексія, оцінка, ставлення, використання) і розвитком особистості;

- Міжособистісний - вплив інших суб'єктів військової служби.

Передбачається, що найбільший вплив на особистість здатні надавати

самі вихователі (командири і начальники), а також значущі для військовослужбовця люди і військові колективи.

За другим критерієм механізми класифікуються за характером соціально-психологічної взаємодії з особистістю всередині процесу виховання, освіти. Соціально-педагогічні концепції соціалізації молодих людей спираються на думку про те, що провідним фактором даного процесу є освіта і виховання, яке в соціально-педагогічній розумінні або синонім освіти, або розглядається набагато ширше, ніж воно [33, ст.58].

Не намагаючись охопити всі механізми, що розкриваються в перерахованих вище роботах, визначимо ті з них, на яких сходяться практично всі автори, дотримуються соціально-педагогічного підходу.

Першим таким механізмом є інтерналізація. Найбільш точно її розкриває у своїй монографії А.В. Махіянова. Механізм інтерналізації у неї - це прийняття особистістю повторюваних ціннісно-нормативних систем в різних соціальних контекстах. Припускаємо, що одним з таких контекстів може бути військова служба за призовом, яка формує майже ізольовану соціальну реальність і не тільки цілком здатна до конструювання ціннісно-нормативних систем сучасного українського суспільства, а й може створювати умови їх осмислення і прийняття [14, ст.301].

Другий механізм - ідентифікація. Він заснований на ототожненні військовослужбовцям себе з іншими людьми, групою, колективом, Збройними Силами України. Таке ототожнення передбачає прийняття на себе соціальних рис, особливостей поведінки, ідей і цінностей.

Третій механізм - рефлексія. Він передбачає осмислення, оцінку, формування обдуманого відносини і в результаті - прийняття або неприйняття цінностей, норм, правил, знань, досвіду та іншого змісту виховання.

Таким чином, в сучасних дослідженнях, в яких приділяється увагу психолого-педагогічним механізмам впливу на особистість військовослужбовця в інтересах соціалізації, можуть бути виділені дві групи механізмів:

- Перша розділяє їх по шляхах (каналах) соціалізації. У неї включені

традиційний, інституціональний, корпоративний і міжособистісний механізми;

- Друга класифікує механізми по способам соціально-психологічного взаємодії з особистістю.

Вона включає механізми інтерналізації, ідентифікації та рефлексії. Виявлені нами закономірності в процесі їх зіставлення, систематизації, синтезу узагальнень і висновків цілком дозволяють виділити умови ефективності виховання військовослужбовців у процесі військової служби за призовом в контексті їх соціалізації.

2.2. Модель підтримки процесів соціалізації військовослужбовців в системі роботи з особовим складом військової частини

Соціалізація з педагогічної точки зору - це відносно керований і закономірний процес. Педагогічні закономірності соціалізації, які проявляються у вихованні військовослужбовців, включають різні форми причинно-наслідкових зв'язків між організацією виховання і результатами соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу: педагогічні принципи; педагогічні закони; педагогічні факти; педагогічні ідеї і традиції; механізми психологічного взаємодії з особистістю.

Педагогічні принципи є концепти соціально-педагогічного підходу до дослідження проблем виховання. При організації виховання в інтересах соціалізації військовослужбовців вимагають дотримання:

- Об'єктивні принципи (природоцілісності, індивідуального підходу, гуманізму);
- Суб'єктивні принципи (особистісної зумовленості, авторитетності і професіоналізму);
- Принципи оточення (соціальної обумовленості, середовище обумовленості, педагогія середовища, єдності життя і виховання, відкритості виховного середовища) [12, ст.115];
- Технологічні принципи (цілеспрямованості, систематичності,

послідовності, комплексності, опори на позитивне в особистості, свідомості і активності у вихованні).

Педагогічні закони обрані на підставі концептуальних положень сучасних теорій виховання військовослужбовців. До їх числа віднесені:

- Закон націленості виховання військовослужбовців на збігаються інтереси суспільства, держави і самих військовослужбовців;
- Закон власної активності військовослужбовця в процесі соціалізації;
- Закон управління соціалізацією військовослужбовців через їх соціально значиму діяльність, створення в ній ситуації успіху;
- Закон пріоритету внутрішнього стану особистості, індивідуальних характеристик і індивідуального підходу у вихованні в інтересах соціалізації військовослужбовця;
- Закон єдності виховання, самовиховання і перевиховання;
- Закон необхідності моделювання ідеальної соціальної ситуації розвитку за рахунок формування військового соціуму і управління розвитком військових колективів;
- Закон постійного розвитку системи педагогічної діяльності, що підтримує соціалізацію військовослужбовців.

Педагогічні факти виділені на основі аналізу досвіду виховання військовослужбовців. У цю групу включені закономірні зв'язки між успішною соціалізацією військовослужбовців:

- Гармонією соціальної, професійної та особистісної життєдіяльності військовослужбовців; прогресивним розвитком особистості військовослужбовця протягом всієї військової служби;
- Ефективністю педагогічної підтримки соціалізації в цілому і соціального розвитку особистості зокрема;
- Наповненням військового соціуму соціально значущими цінностями;
- Інтенсивністю соціально значимої діяльності військовослужбовців, усвідомленням і прийняттям соціального характеру військової служби;
- Задоволенням соціальних потреб військовослужбовців.

Педагогічні ідеї та традиції отримані в процесі історико- педагогічного дослідження проблем виховання військовослужбовців в Українській армії.

Головними нам видаються такі ідеї:

- Військовослужбовець - соціальний зразок, а військовий соціум – ідеальна ситуація для соціального розвитку особистості, що відповідає передовим уявленням українського суспільства про належне;

- Соціалізація - окрема і особлива частина змісту виховання військовослужбовців, що передбачає власні педагогічні технології (цілі, зміст, структури, методи, засоби та управління) [30, ст.15];

- Соціалізація військовослужбовців вимагає їх загальної освіти, розвитку загальної культури;

- Виховання військовослужбовців у процесі військової служби за призовом є державним інструментом соціалізації молодих людей - громадян України; - З позицій історичного комплексного підходу соціалізація і процеси військового виховання знаходяться у взаємозалежності, рішення вузьких завдань формування професійно важливих якостей особистості неможливо без загального розвитку особистості.

Психолого-педагогічні механізми взаємодії з особистістю розкриваються при зверненні до сучасних досліджень проблем соціалізації молоді. Нами виділені: традиційний, інституціональний, корпоративний і міжособистісний механізми; механізми інтерналізації, ідентифікації та рефлексії.

Педагогічні закономірності дозволили визначити наступні умови ефективності виховання військовослужбовців у контексті їх соціалізації:

- Моделювання сприятливої соціальної ситуації розвитку військовослужбовця;

- Внутрішнє визнання військовослужбовцям соціально значимого характеру військової служби, доцільна організація в процесі військової служби за призовом різних видів діяльності, закономірно сприяють соціальному розвитку особистості;

- Педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі

військової служби за призовом.

Визначення виду педагогічної діяльності, яка може бути використана в інтересах соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом, застосування конкретного педагогічного інструменту - аж ніяк не вирішене наукове завдання. Численні роботи, присвячені проблемам соціалізації молодих людей, самі по собі не озброюють військових педагогів педагогічними технологіями [25, ст.308].

Вибір і обґрунтування генерального методу, розробка педагогічного інструменту – це необхідне науково-педагогічне і науково-методичне творчість, яке спирається на знання об'єктивних (цілі, ліміти, ресурси, закономірності) і суб'єктивних (індивідуальні особливості особистості) умов. Проблема дефіциту педагогічних інструментів, використовуваних в інтересах соціалізації військовослужбовців, як показує досвід, не наважується адміністративним шляхом, оскільки сучасні творці наказів і настанов не тільки не враховують закономірностей соціалізації, але і не бачать самої потреби в рішенні цієї проблеми.

Два інші способи – реставрація ранішніх інструментів виховання і трансляція в військовий соціум цивільних інструментів підтримки соціалізації молодих людей, також малоефективні, так як не повною мірою враховують нові реалії військової служби і нові умови виховання військовослужбовців.

Розробка нових інструментів підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом стає актуальною науковою задачею по ряду причин.

- Перше, активна і цілеспрямована частина виховання військовослужбовців - виховна робота - в 2016 році замінена на роботу з особовим складом і морально-психологічне забезпечення військової служби. Наказ Міністра оборони України від 12 жовтня 2016 р № 655 «Про організацію роботи з особовим складом в Збройних Силах України», в якому публікується це рішення, скасував раніше діючу концепцію виховання військовослужбовців.

На відміну від виховання, робота з особовим складом в Збройних Силах

спрямована на вузькоспеціальні виховні завдання - «формування і розвиток у військовослужбовців і цивільного персоналу Збройних Сил необхідних військово-професійних якостей, моральної і психологічної готовності до виконання завдань за призначенням» [19, ст.68].

По-друге, з позицій соціально-педагогічного підходу до розробки проблем виховання, актуальні педагогічні інструменти повинні враховувати виховні можливості соціального середовища і провідної діяльності, а вони в останнє десятиліття сильно змінилися і продовжують змінюватися.

Педагогічна діяльність, яка забезпечує соціалізацію військовослужбовців, як, наприклад, стверджував В.Ю. Савін, утворює «складову частину виховної системи військового соціуму поряд з виховним компонентом військової та гуманітарної підготовки у військах; соціально-педагогічної культурою командирів (начальників) і соціально-педагогічної потенціалом укладу військової життя в конкретному підрозділі (частини)» [70, ст.113].

По-третє, змінилися об'єктивні зовнішні, рамкові умови виховання військовослужбовців, військової служби за призовом в цілому. Вони, звичайно, не впливають на закономірності соціалізації, але задають нові рамки дії педагогічних інструментів. Так, термін військової служби за призовом скорочений до одного року, а зміст навчання і виховання військовослужбовців, навпаки, ускладнилося. Педагогічні інструменти підтримки соціалізації «Вбудовуються» в набагато більш інтенсивний і ущільнений процес навчання і виховання військовослужбовців, ніж, скажімо, 10 років тому.

По-четверте, військова служба за призовом передбачає як мінімум навчання військовослужбовців в навчальних частинах і командах, а потім – військову службу за фахом в стройових частинах, організаціях і військово-навчальних закладах. Як максимум можливі переклади і відрядження до інших місць служби в силу службової необхідності, переклади з одного підрозділу в інше. У зв'язку з цим виникають проблеми наступності та педагогічної зв'язку між процесами навчання і виховання на різних етапах військової служби.

По-п'яте, недолік науково-педагогічних і науково-методичних розробок з

проблеми призводить до істотної різноманітності педагогічної діяльності командирів і начальників, що діють за натхнення і формують методи роботи відразу на практиці. У військовій справі, з його жорсткою регламентацією, таке розмаїття - скоріше мінус, ніж плюс.

«Покласти усі надії в цьому питанні на практику - значить до визначеної ступені віддати в руки випадковості, в кращому випадку, породити велику різноманітність в методах і розумінні в основі завдань військового виховання і освіти, - писав М.І. Драгомиров. - Якщо допустити, що методи можуть бути різні, то все ж прийдеться визнати, що завдання, до досягнення яких ведуть ці методи, різними бути ні в якому випадку не можуть [22, ст.151].

Педагогічною системою, в яку інтегруються інструменти підтримки соціалізації військовослужбовців, є робота з особовим складом військової частини. Її основні системні характеристики визначені нормативними документами і представляються нам вихідними умовами моделювання.

«Робота з особовим складом в Збройних Силах є комплекс систематичних і взаємопов'язаних організаційних, інформаційно-пропагандистських, психологічних, соціальних, правових, культурно-дозвільних та інших заходів, що здійснюються посадовими особами органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин і організацій Збройних Сил в повсякденній діяльності військ (сил), спрямованих на формування і розвиток у військовослужбовців і осіб цивільного персоналу Збройних Сил необхідних військово – професійних якостей, моральної і психологічної готовності до виконання завдань за призначенням», - визначено в Наказі Міністра Оборони України від 12 жовтня 2016 р № 655 «Про організацію роботи з особовим складом в Збройних Силах України» [40, ст.34].

Наказ визначає цільові установки, завдання, форми і методи роботи з особовим складом, коло суб'єктів, їх повноваження і обов'язки, до яких ми повернемося при моделюванні окремих компонентів підтримки, поки ж дамо робоче визначення педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Авторами дана двостороння характеристика предмета педагогічної підтримки:

- З боку вихованця - це орієнтовані на перспективу процеси становлення самосвідомості, самовизначення, самоактуалізації і самоствердження, в яких постійно зростає власна активність і самостійність вихованця;

- З боку педагогічної системи - це спільна з вихованцями розробка перспектив і шляхів їх досягнення, допомога в подоланні соціальних, психологічних, особистісних труднощів, організація доцільною розвиваючої діяльності і створення ситуації успішності.

Як бачимо, загальна характеристика педагогічної підтримки не тільки повністю відповідає педагогічним закономірностям соціалізації військовослужбовців, а й передбачає, крім власної активності вихованця, моделювання соціальної ситуації розвитку, доцільне педагогічна взаємодія (соціальне навчання і соціальне виховання) і організацію соціально значимої діяльності - тобто дотримання основних умов ефективності виховання військовослужбовців у забезпеченні їх соціалізації.

Концепція педагогічної підтримки як особливого виду педагогічної діяльності за останнє десятиліття отримала серйозний розвиток. Так, в каталогах Української Державної бібліотеки налічується понад 400 робіт, присвячених підтримці або використовують її як інструмент. Педагогічні дослідження в більшій мірі присвячені адаптації педагогічної підтримки до її предмету, проте з їх ряду виділяються фундаментальні, де доповнюються сутнісні і процесуальні характеристики педагогічної підтримки [50, ст.114].

У авторів педагогічна підтримка може визначатися як:

- Актуалізація суб'єктної позиції, система педагогічних дій в забезпеченні умов досягнення особистих успіхів і подолання особистісних проблем;

- Співробітництво, що виявляється у взаємодопомозі, взаємооцінці, взаємопідтримці в процесі подолання порушень;

- Допомога педагога в розвитку суб'єктності, особистісного потенціалу, при якій результат виховання є продукт самостійної діяльності вихованця;

- Забезпечене суб'єкт-суб'єктним взаємодією і індивідуальної допомогою моделювання умов і траєкторії розвитку особистості в перспективі життєвого самовизначення;

- Діяльність, тісно пов'язана із соціальним захистом виховуючого.

Педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом - це вид педагогічної діяльності командирів, начальників, спеціалістів в системі роботи з особовим складом військової частини, що передбачає спільну розробку індивідуальних перспектив соціалізації кожного військовослужбовця і шляхів їх досягнення, оптимальне поєднання виховних впливів і самовиховання, допомога в подоланні бар'єрів і труднощів соціалізації, а також створення ситуації успіху.

Педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу заснована на поступовому і цілеспрямованому посиленні власної активності і самостійності військовослужбовця; розвиваючому навчанні та вихованні; виправленні проблем соціалізації, пов'язаних з недоліками допризовного виховання; усвідомленні і прийнятті військовослужбовцям індивідуально значущих результатів соціалізації на етапі військової служби за заклику.

Педагогічна підтримка виступає інструментом соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом в єдності з моделюванням сприятливої соціальної ситуації розвитку у військовому соціумі та соціально значимою діяльністю військовослужбовців (перш за все - саме й військовою службою, при усвідомленні і прийнятті військовослужбовцям її соціальної значущості).

Модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом є її спрощене і формалізоване опис, що дозволяє цілком або частково використовувати її як методичну основу практичної педагогічної діяльності, організувати педагогічну підтримку в системі роботи з особовим складом військової частини, а також керувати цим процесом. Модель точно відтворює ті компоненти і зв'язку педагогічної

підтримки, які необхідно реалізовувати (організовувати або реорганізовувати) на практиці. Модель ігнорує вимірювання педагогічної реальності, пов'язані з індивідуальністю її суб'єктів або унікальними характеристиками військової частини як мікросоціуму. Модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом є:

- Структурно-функціональної, так як відображає, з одного боку, будову, внутрішній устрій, організацію підтримки, а з іншого – демонструє порядок і послідовність взаємодії компонентів в процесі підтримки;

- Предметно-фрагментарною, так як дає один «зріз» педагогічної системи, «взятий» з точки зору організації роботи з особовим складом військової частини і тільки в той момент, коли педагогічна підтримка повністю готова, знаходиться в ідеальному вигляді і має своїм системним властивістю - забезпечувати процеси соціалізації військовослужбовців [9, ст.54].

Структурний аспект моделі педагогічної підтримки відображає сукупність її базових компонентів, які, перебуваючи в певних зв'язках і відносинах, визначають сам факт наявності підтримки як педагогічної системи і її системного властивості - забезпечувати соціалізацію військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. Визначення структури педагогічної системи - момент системних досліджень, на який у методологів немає єдиного погляду. Структура одного і того ж педагогічного явища може визначатися:

- Психологічної структурою педагогічної діяльності. Таким шляхом, наприклад, у якій системний педагогічний процес включає цілі і завдання, зміст педагогічної діяльності, склад її суб'єктів, технологій. Треба сказати, що це найбільш найпоширеніший шлях, оскільки орієнтування на загальну структуру діяльності сама по собі забезпечує повноту, а отже, і науковість знання;

- Етапами педагогічного процесу (Ю.К. Бабанський - цільовий, змістовний, організаційно-діяльнісний і аналітико-результативний компоненти); - Видами діяльності того, хто навчається (Ю.П. Азаров - навчальна і позанавчальна підсистеми);

- Технологічними процесами і технологічними ступенями

(цілепокладання, формування змісту, вибір методів, прийомів і засобів, організація педагогічної комунікації, дії викладача, дії того, хто навчається та ін. В.П. Безпалько);

- Структурними компонентами, підлеглими завданням формування особистості (Н. Кузьміна - гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний і організаторський компоненти).

2.3. Ключові фактори оптимізації сучасної адаптації військовослужбовців у середовищі армії

Функціональний аспект моделі призначений для відображення базових і стійких внутрішніх зв'язків і відносин між компонентами, що виникають в процесі підтримки на різних її етапах і обумовлюють досягнення її мети. В цьому відношенні ми не зазнавали труднощів, так як являли собі педагогічну функцію вельми вузько, як «призначення, роль, сукупність дій (операцій)» [24, ст.245]. У такому визначенні функція підтримки близька за значенням до задачі, але все ж відрізняється від неї, так як, на відміну від завдання, не має ніяких певних умов, крім прив'язки до логіки педагогічної підтримки за часом і по окремих етапах. Функціональний аспект моделі педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом, таким чином, відображає функції підтримки:

- Діагностика результатів допризовної соціалізації та визначення індивідуальних особливостей особистості;
- Формування індивідуальної траєкторії роботи з військовослужбовцем;
- Актуалізація потреб військовослужбовця в соціалізації;
- Формування власної активності військовослужбовця в соціалізації;
- Підвищення загальноосвітнього рівня військовослужбовця, рівня його загальної культури і розширення кругозору;
- Оформлене соціальне утворення; навчання військовослужбовця способам рефлексії соціалізації;

- Навчання військовослужбовця методам самоосвіти і саморозвитку;
- Соціальне виховання військовослужбовця;
- Соціальне самоосвіта і саморозвиток військовослужбовця;
- Формування досвіду соціально значимої діяльності;
- Рефлексія процесів соціалізації;
- Загальна і військово-професійна орієнтація військовослужбовця;
- Організація передачі соціального досвіду іншим військовослужбовцям, обміну досвідом;
- Рефлексія процесів соціалізації;
- Діагностика результатів соціалізації в процесі військової служби за призовом;
- Прогнозування подальшого процесу соціалізації після звільнення в запас, формування індивідуальних рекомендацій;
- Супровід військовослужбовців, які обрали військову службу за контрактом.

Крім власне функцій педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом, модель відображає її етапи: організаційно-діагностичний; мотиваційний; навчальний; супроводжуючий, орієнтовний і діагностично-прогностичний. Для більш чіткого визначення мети нами виконана декомпозиція загальної мети [8, ст.95].

Виходячи із задуму педагогічної підтримки можуть бути поставлені наступні цілі:

1. Сформувані спільно з військовослужбовцям індивідуальні перспективи соціалізації (з урахуванням потреб суспільства, держави і самого військовослужбовця), а також траєкторії розвитку для досягнення індивідуально значущих цілей соціалізації.

2. Створити, підтримувати і розвивати власну активність і суб'єктність військовослужбовця в процесі соціалізації, поступово домогтися повної самостійності військовослужбовця, ключову роль самоосвіти і саморозвитку в досягненні індивідуальних цілей соціалізації.

3. Організувати групові процеси соціального навчання, соціального виховання, індивідуальні процеси виховання і перевиховання, що створюють особистісну основу для досягнення індивідуально значущих результатів соціалізації.

4. Надати допомогу в подоланні проблем та вирішенні труднощів в самоосвіті і саморозвитку для досягнення індивідуально значущих цілей соціалізації.

5. Сформувати спільно з військовослужбовцям наміри і плани соціалізації після звільнення в запас з урахуванням результатів його соціалізації в процесі військової служби за призовом і з використанням потенційних можливостей військово-професійної діяльності.

Як бачимо, загальна мета не враховує індивідуальний вимір, вона все лише визначає дії організаторів педагогічної підтримки. Разом з тим в центр модельованої системи поставлений сам військовослужбовець з його життєвими намірами, прагненнями, планами, смисложиттєвими орієнтаціями, світоглядом і багатьма іншими явищами, що впливають на його особисті уявлення про соціалізацію. Ми вважаємо і навіть впевнені, що в ряді випадків індивідуальні перспективи соціалізації не сформовані або ж не можуть бути сформовані самостійно [23, ст.412]. На практиці це пов'язано з різними причинами:

- Відсутність загальної здатності військовослужбовця до прогнозування і планування свого життя;
- Відсутність необхідного соціального досвіду в результаті штучної або природної соціальної ізоляції, гіпер опіки або, навпаки, відсутність уваги;
- Недоліки процесів соціалізації до призову на військову службу, негативний соціальний досвід, соціальні деформації;
- Недостатній розвиток якостей особистості, необхідних для успішної соціалізації та ін.

Змістовний компонент відображає той зміст навчання і виховання, яке, згідно із задумом педагогічної діяльності, необхідно освоїти військовослужбовцю для успішної соціалізації. Умовно його можна розділити

на три частини:

- Зміст обов'язкової групової роботи з особовим складом військової частини, що використовується в інтересах педагогічної підтримки (регламентується Наказом Міністра Оборони України від 12 жовтня 2016 р № 655 «Про організацію роботи з особовим складом в Збройних Силах України») [7, ст.60];

- Зміст групового навчання і виховання військовослужбовців, спеціально вноситься в зв'язку з завданнями педагогічної підтримки;

- Зміст індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцями.

Другий принцип структурування змісту педагогічної підтримки пов'язаний з основними напрямками соціалізації. Відповідно до нього розробляються змістовні блоки, орієнтовані:

- На культурну і громадянську соціалізацію (виступають в змістовному єдності;

- На політичну соціалізацію;

- На професійну соціалізацію;

- На вікову соціалізацію;

- На військову соціалізацію.

Організаційно-методичний блок об'єднує форми, методи і прийоми педагогічної підтримки соціалізації. Перш за все, відзначимо, що в практичній роботі доцільно націлити на завдання підтримки ті форми педагогічної діяльності, які входять в систему роботи з особовим складом військової частини. Вони і так несуть множинну смислове навантаження, а при необхідності і методичному розвитку, цілком здатні відповідати функцій педагогічної підтримки. Зокрема, в модель включені:

- Робота з підтримання правопорядку і військової дисципліни - ґрунтується на вихованні поваги до державного устрою, законодавству, нормам, порядку і правил, встановлених законом, мораллю і традиціями. Використовується для вирішення завдань цивільної і військової соціалізації;

- Суспільно-державна підготовка - форма педагогічного взаємодії, в якій

«основна увага приділяється вивченню питань вітчизняної військової історії, традицій армії і флоту, проблем державного і військового будівництва, військової педагогіки та психології, законодавства України, норм міжнародного гуманітарного права; практиці навчання і виховання особового складу; формуванню у учнів усвідомленої готовності до Захисту Вітчизни, вірності військовому боргу, дисциплінованості, гордості і відповідальності за приналежність до Збройних Сил, своїм виглядом (роду військ) Збройних Сил, військової частини». При плануванні з урахуванням потреб підтримки забезпечує реалізацію групового утримання в усіх напрямках соціалізації [6, ст.267];

- Інформаційно-пропагандистська робота - включає два види діяльності: інформування (здатне розширювати загальний кругозір, соціальні знання і уявлення військовослужбовця) і пропаганда (дає можливість активно представляти соціально значущі зразки поведінки);

- Психологічна робота в структурі педагогічної підтримки соціалізації здатна забезпечувати психодіагностику і вивчення індивідуальних особливостей військовослужбовця, мотивацію соціального розвитку, психопрофілактику і формування установок на соціальне здоров'я і здоровий спосіб життя, психологічне консультування, корекцію і реабілітацію в розвитку; - Військово-соціальна робота у військовій частині, з одного боку, забезпечує реалізацію соціальних потреб військовослужбовців, а з іншого залучає їх до соціально значимої діяльності. Вона виступає одним з найважливіших інструментів вікової та громадянської соціалізації військовослужбовців;

- Культурно-дозвільна робота - в структурі педагогічної підтримки здатна виконувати «занурення» військовослужбовців в масиви світової та вітчизняної культури, професійної культури Збройних Сил України. Ця форма діяльності використовується практично для всіх видів соціалізації;

- Робота з віруючими військовослужбовцями - незважаючи на те що вона не планується і не організовується нами, ми, безумовно, враховуємо потенційні

можливості цієї форми роботи з особовим складом військової частини в духовно уподобаючій і військовій соціалізації військовослужбовців [3, ст.177].

Таким чином, в системі роботи з особовим складом військової частини прийняті форми педагогічної взаємодії, майже повністю закривають потреби педагогічної підтримки. Разом з тим в модель включені і спеціальні форми, які стосуються індивідуальної виховної роботи:

- Професійна та військово-професійна орієнтація військовослужбовців;
- Рефлексія процесів соціалізації.

Діагностичний компонент відображає систему діагностики процесу соціалізації військовослужбовців. В його основу покладено передбачувані результати і критерії оцінки соціалізації. Результативний компонент моделі охоплює весь діапазон можливого індивідуального результату в порівнянні з обраними критеріями соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. Його зміст визначають три рівня соціалізації:

- Низький, що представляє собою такий результат соціалізації, при якому не досягнуті потенційні успішні результати соціалізації по чотирьом і більше її видами;

- Середній - результат соціалізації, що характеризується досягненням трьох з шести потенційних успішних результатів соціалізації;

- Високий - результат соціалізації, що характеризується досягненням всіх потенційних успішних результатів соціалізації, крім одного (за винятком військової).

При актуальною необхідність сприяти соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом виникає потреба в доповненні системи роботи з особовим складом у військовій частині, розвитку її педагогічних можливостей.

Педагогічною системою, в яку інтегруються інструменти підтримки соціалізації військовослужбовців, є робота з особовим складом військової частини. Її основні системні характеристики визначені нормативними документами та представляються нам вихідними умовами моделювання.

Педагогічним закономірностям соціалізації військовослужбовців повністю відповідає такий вид педагогічної діяльності, як підтримка. Педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу - це вид педагогічної діяльності командирів, начальників, спеціалістів в системі роботи з особовим складом військової частини, що передбачає спільну розробку індивідуальних перспектив соціалізації кожного військовослужбовця і шляхів їх досягнення, оптимальне поєднання виховних впливів і самовиховання, допомога в подоланні бар'єрів і труднощів соціалізації, а також створення ситуації успіху [10, ст.189].

Педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу заснована на поступовому і цілеспрямованому посиленні власної активності і самостійності військовослужбовця; розвиваючому навчанні та вихованні; виправленні проблем соціалізації, пов'язаних з недоліками допризовного виховання; усвідомленні і прийнятті військовослужбовцям індивідуально значущих результатів соціалізації на етапі військової служби за заклику.

Педагогічна підтримка виступає інструментом соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом в єдності з моделюванням сприятливої соціальної ситуації розвитку у військовому соціумі та соціально значимою діяльністю військовослужбовців (перш за все - самої військовою службою, при усвідомленні і прийнятті військовослужбовцям її соціальної значущості).

Для дослідження і опису педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців строкової служби в процесі військової служби за призовом застосований метод моделювання. Модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом є її спрощене і формалізований опис, що дозволяє цілком або частково використовувати її як методичну основу практичної педагогічної діяльності, організувати педагогічну підтримку в системі роботи з особовим складом військової частини, а також управляти цим процесом.

Структурний аспект моделі педагогічної підтримки відображає сукупність її базових компонентів, які, перебуваючи в певних зв'язках і відносинах, визначають сам факт наявності підтримки як педагогічної системи і її системного властивості - забезпечувати соціалізацію військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. У структурі педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом виділені цільовий, змістовий, організаційно-методичний, суб'єктний, забезпечує, результативний, діагностичний і управлінський компоненти.

Функціональний аспект моделі призначений для відображення базових і стійких внутрішніх зв'язків і відносин між компонентами, що виникають в процесі підтримки на різних її етапах і обумовлюють досягнення її мети. Функціональний аспект моделі педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом, таким чином, відображає функції підтримки і її етапи: організаційно-діагностичний; мотиваційний; навчальний; супроводжуючий, орієнтовний і діагностико-прогностичний [16, ст.182].

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

3.1. Діагностичне дослідження сформованої практики підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби

Вивчення ситуації, педагогічної практики, визначення її актуальних протиріч і проблем, як встановив В.І. Загвязінський, є одним з перших кроків в логіці психолого-педагогічного дослідження, а його результати в подальшому впливають на весь методологічний апарат: від постановки проблеми (наукового завдання) - до вироблення провідної ідеї, задуму і гіпотези.

Актуальність, яка виступає критерієм оцінки наукових досліджень, повинна бути обґрунтована практикою і доведена емпіричним шляхом. Доказ актуальності і точне формулювання суперечностей є ланкою в захисті не тільки теоретичних положень, а й самого факту наукового дослідження [1, ст.93].

Проблематика соціалізації молодих людей в сучасних умовах не просто велика, ряд проблем можна з повним підставою назвати науковими з чотирьох причин:

- Проблема може бути суб'єктивною, існувати тільки в свідомості людини або групи людей і не мати під собою достатніх об'єктивних підстав. Такий характер, зокрема, мають часто декларовані проблеми нездатності молодого покоління до Захисту Батьківщини, морального і духовного розкладання молоді, конфлікту поколінь та ін.;

- Проблема вже може мати актуальне рішення, з яких-небудь причин яке не отримало розповсюдження в практиці. Такі, наприклад, окремі проблеми виховання військовослужбовців, які розроблялися в період «свідомого відходу» Збройних Сил від вирішення складних виховних задач, а зараз піднімаються знову;

- Проблема може вирішуватися адміністративним шляхом, мати

виключно організаційний або матеріальний характер. Її рішення в такому разі не потребує наукового пошуку;

- Проблема зараз може не мати теоретичних передумов свого дозволу.

Таким чином, дослідження ситуації, практики необхідно не тільки для початку дослідження, а й для його захисту. Крім формулювання методологічного апарату дослідження та докази науковості, дослідження проблем і протиріч соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби має на меті звужити науковий пошук і задати йому необхідний напрям, яке виражається в ідеї і гіпотези дослідження.

Наше власне дослідження, проведене в декількох ветеранських громадських організаціях Херсонської області, який суперечить даним соціологічного центру Міністерства Оборони України і підтверджує, що кредит довіри Збройним Силам України з боку українського суспільства постійно зростає, при цьому їх соціалізуючі можливості знаходяться в числі провідних факторів довіри.

В опитуванні, проведеному в березні 2016 року на V цивільному форумі некомерційних громадських організацій соціального спрямування «Громадянський діалог», взяли участь 83 людини, що представляють 14 громадських організацій. У преамбулі опитування пропонували респондентам оцінити фактори довіри до Збройних Сил з боку суспільства і розташувати їх в порядку важливості. Отримані результати узагальнені, висловлювання об'єднані за змістом в групи, ранжовані нами, а нижче, в таблиці 3 представлені 5 перших рангів [13, ст.128].

У тому, щоб Збройні Сили сприяли питань соціалізації молодих людей, в значній мірі зацікавлене і держава. На декількох прикладах робимо висновок про те, що в сучасному молодіжному політиці військова служба за призовом має своє місце і значення. Зокрема, на протязі 2015 року, ми провели індивідуальні бесіди з шістьма фахівцями управління молодіжної політики Міністерства регіональної політики Херсонської області. Думки, висловлені нашими співрозмовниками по проблемам соціалізації і ролі Збройних Сил у

цьому питанні, збігаються в декількох позиціях:

- військова служба за призовом здатна кардинально змінювати негативні траєкторії соціалізації молодих людей, виконувати завдання перевиховання і усувати соціальні деформації;

- Ключовою проблемою соціалізації молодих людей є відсутність самостійності і необхідного соціального досвіду або, навпаки, переважання негативного соціального досвіду. Для багатьох військова служба за заклику - єдина можливість отримати досвід соціально значущої діяльності;

- Збройні Сили України в їх новій якості є перспективною сферою професійної та особистісної самореалізації людини, виконують роль «соціального ліфта»;

- При плануванні регіональної молодіжної політики військової служби за призовом, а також пов'язаним з нею виховним системам: системі підготовки громадян України до військової служби, системі військово – патріотичного виховання дітей і молоді, відводиться своя соціальна роль і функції в задоволенні соціальних потреб молоді;

- Найважливіші інститути соціалізації (сім'я, школа, двір, референтні групи).

Держава зацікавлена у відновленні здатності Збройних Сил України сприяти процесам соціалізації молодих людей в тому обсязі, в якому це було за радянських часів. Соціалізується роль Збройних Сил, всупереч реаліям, як і раніше закріплена в суспільній свідомості і багато в чому визначає прагнення молоді до служби в Збройних Силах України. Нагадаємо, що забезпечення позитивного ставлення громадян до військової служби - одна з найважливіших завдань сучасного військового будівництва. Дослідження, виконані в трьох загальноосвітніх організаціях і в двох освітніх організаціях професійної освіти м. Херсону, продемонстрували наявність актуального запиту на підтримку процесів соціалізації у допризовної молоді [29, ст.125].

В опитуваннях і анкетуваннях в 2015 року брали участь 188 учнів з 9-11 класів загальноосвітніх шкіл і 103 учнів з коледжів. Встановлено, що ставлення

молодих людей до перспективи військової служби за призовом «не випадає» з загальноукраїнських тенденцій. В рамках дослідження в загальноосвітніх організаціях нами також проведено анкетування батьків старшокласників-юнаків. У цієї групи, як ми розуміємо, ставлення до Збройних Сил повною мірою визначається в зв'язку з перспективою призову сина на військову службу. З 89 батьків, що беруть участь в опитуванні, 32 людини з різних причин не бажають, щоб їх син служив в армії.

Практично в кожному випадку батьки побоюються або порушень законності і правил статутних взаємовідносин, або перерви в процесі освіти. Ще 12 осіб, судячи з їхніх відповідей, не визначились з цікавим для нас питанням. 7 осіб відповіли, що хотіли б призову, якби здоров'я дозволяло дитині служити в армії. Цю групу і наступну групу батьків (38 осіб), які не заперечують проти призову сина на військову службу, можна вважати категорією респондентів з позитивним ставленням до військової служби за призовом [37, ст.15]. Відзначимо, що причини, за якими склалося їх відношення, в більшості своїй зовсім не романтичні і не мають відношення до боргу і обов'язки громадянина (хоча і такий вибір має місце). Найчастіше вони цілком соціальні та пов'язані з соціальною ситуацією розвитку юнаки:

- Недоліками особистісного розвитку юнаки, проблемами асоціальної і антисоціальної поведінки, шкідливими звичками і схильностями - 32 вибору;
- Соціальною пасивністю і слабкістю «здорових» соціальних інтересів, невмінням організувати своє життя - 28 виборів;
- Небезпечним, на думку батьків, оточенням, негативним впливом і поганими перспективами - 23 вибору;
- Втратою контролю над поведінкою сина - 14 виборів;
- Слабким фізичним розвитком, відсутністю навичок праці та самообслуговування - 10 виборів.

Повертаючись до респондентів - які навчаються, пояснимо результати роботи з групою не бажають служити за призовом. Респондентам було запропоновано виділити всього одну, але вирішальну причину, з зв'язку з якою

вони відмовляються від військової служби за призовом. Як виявилось, основних причин тут всього п'ять. Оскільки в групах старшокласників і учнів в коледжах немає істотної різниці у відповідях. Діагностика результатів допризовної соціалізації та визначення індивідуальних особливостей особистості - комплексна робота, яку ведуть військові комісаріати, психологічні служби військової частини (особливо навчальної) і самі командири.

При забезпеченні наступності і досвідченою розробці інструментів вивчення, вона цілком може діяти і в інтересах педагогічної підтримки. Функція формування індивідуальної траєкторії соціалізації, також при методичному забезпеченні та спеціальної підготовки командирів, може використовуватися як ще одна, додаткова, форма індивідуальної виховної роботи в арсеналі командира. В умовах, коли фізичні можливості командирів і вихователів обмежені, вирішальне значення в ефективності роботи з особовим складом має формування власної активності і самостійності військовослужбовців. Мотивація і стимулювання особистісного розвитку військовослужбовців є найближчою метою розвитку системи роботи з особовим складом, для якої будуть створюватися всі необхідні умови. Наші дослідження і пропозиції, таким чином, виявляються в створі тенденцій розвитку системи роботи з особовим складом.

Форми і методи, досить давно діють в системі роботи з особовим складом, цілком можуть бути звернені до потреб соціалізації. Ми сподіваємося на відновлення у військових частинах всієї необхідної інфраструктури, проте, за нашими оцінками, наявне кадрове, матеріальне і інформаційне забезпечення роботи з особовим складом є мінімально достатнім для організації педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом [45, ст.138].

Разом з тим інші функції педагогічної підтримки ще залишаються не в повній мірі забезпеченими. В процесі експерименту ми мали довести, що в системі роботи з особовим складом можлива рефлексія процесу соціалізації,

прогнозування і супровід соціалізації військовослужбовців після звільнення в запас.

Окремою, ще не вирішеною науковою проблемою є військово-професійна орієнтація військовослужбовців, надання їм можливостей особистісної та професійної самореалізації у військовій сфері. Офіцерами військових частин доповнення системи роботи з особовим складом інструментами педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в більшості випадків визнається необхідним і таким, що відповідає інтересам військової служби за призовом. На наш погляд, педагогічна підтримка найбільш відповідає завданню забезпечення соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за трьома причинами:

- В її основі самостійність і власна активність військовослужбовців, що в разі реалізації знижує навантаження на командирів і вихователів;

- Останнім часом в системі роботи з особовим складом активно розвиваються психологічні служби військової частини. Їх можливості відповідають психологічним змістом і психологічним завданням підтримки;

- Педагогічна підтримка - найбільш розроблений вид педагогічної діяльності, що передбачає перехід від групової до індивідуальної виховної роботи, поєднання колективного та індивідуального виховання.

Можна зробити висновок, що в досліджуваній практиці існує протиріччя між потенційними педагогічними можливостями системи роботи з особовим складом військової частини і їх використанням для підтримки процесів соціалізації військовослужбовців. Це протиріччя, як нам здається, при позитивному результаті експерименту, забезпечує практичну значимість дослідження.

Існуюча практика педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом характеризується нами як суперечлива. Перше з протиріч, які формують проблему дослідження, виявлено в суспільних відносинах до Збройних Сил України як до потенційного інституту соціалізації молодих людей. В цій галузі в протиріччя вступають

роль, функції Збройних Сил України як інституту соціалізації молодих людей і педагогічне забезпечення соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу [71, ст.396].

Друге протиріччя виявляється в теоретичному забезпеченні військової практики. Організація роботи з особовим складом в значній мірі суперечить педагогічним закономірностям соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби.

Третє протиріччя стає зрозумілим при аналізі ресурсів і можливостей системи роботи з особовим складом. Воно виникає між потенційними педагогічними можливостями системи роботи з особовим складом військової частини і їх використанням для підтримки процесів соціалізації військовослужбовців.

Перераховані протиріччя дозволили визначити наукову задачу дослідження - пошук рішення, за допомогою якого в Збройних Силах України може здійснюватися результативна педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за заклику.

3.2. Реалізація моделі підтримки процесів соціалізації військовослужбовців за призовом в системі роботи з особовим складом

Розроблені нами теоретичні положення потребують експериментальної перевірки, без якої вони не формують цілісне науково-педагогічного знання, що виникає в єдності теорії і практики. Положення гіпотези дослідження, в свою чергу, також можуть бути доведені в тому випадку, якщо вони відповідають емпіричним даним і науковим фактам. Особливість психолого-педагогічних досліджень полягає в тому, що їх теоретичні положення в основному перевіряються в реальній педагогічній практиці, яка з урахуванням впровадження теоретичних конструкцій в практику стає експериментальною.

Метою порівняльного експерименту є зіставлення результатів соціалізації військовослужбовців строкової служби в системі роботи з особовим складом військової частини в звичайній і експериментальній (з використанням моделі

педагогічної підтримки) практиках, встановлення і оцінка відмінностей між ними, використання порівняльних результатів для верифікації основних положень та гіпотези дослідження. В рамках порівняльного експерименту застосовувалися методи:

- Перетворення педагогічної дійсності (методи педагогічної підтримки, зміни змісту практичної діяльності, навчання і виховання військовослужбовців, управління процесами особистісного розвитку військовослужбовців) [71, ст.164];

- Контролю, оцінки та збору даних про соціалізацію військовослужбовців (спостереження, бесіди, анкетування та опитування, вивчення результатів практичної та навчальної діяльності, самооцінки і рефлексії, експертної оцінки);
- Статистичної обробки результатів (перевірка статистичної значущості, кореляційний аналіз, розрахунок середніх вибірових величин;

- Графічного представлення даних;

- Синтезу узагальнень і висновків.

Відносна об'єктивність порівняння в процесі експерименту забезпечувалася:

- Формуванням контрольних і експериментальних груп з урахуванням перерахованих параметрів;

- Ідентичністю систем роботи військових частин з особовим складом (організовані на основі єдиних нормативних документів, з використанням єдиних регламентів);

- Схожістю умов і змісту військової діяльності.

Таким чином, головним об'єктивним відмінністю в системі роботи з військовослужбовцями контрольних і експериментальних груп є педагогічна підтримка соціалізації. Додаткову об'єктивність порівняння можуть забезпечити виміри на двох парах вибірок, що повторюються результати в меншій мірі залежні від суб'єктивних і ситуативних чинників [44, ст.116].

Зміст порівняльного експерименту може бути об'єднано в чотири блоки:

- Організаційно-підготовчий (серпень 2016 - жовтень 2016). Припуслав

узгодження експерименту з командуванням військових частин, додаткову педагогічну підготовку командирів і фахівців з роботи з особовим складом, фахівців психологічної служби військових частин, методичне розвиток системи роботи з військовослужбовцями, підбір контрольних і експериментальних груп;

- Формування (листопад 2016 - травень 2018). Припускав реалізацію функцій педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців експериментальних груп на основі розробленої моделі, ініціювання перетворень в системі роботи з особовим складом;

- Діагностичний (жовтень 2017 - травень 2018). Припускав дослідження процесів соціалізації військовослужбовців експериментальних і контрольних груп;

- Аналітичний (червень - серпень 2018). Припускав визначення статистично значущих відмінностей в результатах соціалізації військовослужбовців експериментальних і контрольних груп, формування основних узагальнень і висновків. Останні два блоки порівняльного експерименту охарактеризовані в параграфі 2.3.

Основні результати дослідження. Протягом експериментально - аналітичного етапу дослідження (2016-2018) модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за заклику пройшла дослідно-експериментальну перевірку на практиці. Ця робота пов'язана з «введенням в педагогічний процес запланованих нововведень, нововведень, або інновацій». Основний зміст експерименту, охарактеризоване в цьому параграфі, передбачало послідовну реалізацію функцій педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби [58, ст.230].

Логіку його опису створює функціональний аспект моделі: функції, етапи підтримки, а також періоди військової служби. Діагностика результатів допризовної соціалізації починалася ще на призовному пункті, де предметом вивчення стає біографія, соціальний досвід, результати допризовного психофізіологічного й особистісного розвитку призовника.

В інтересах організації індивідуальної роботи з військовослужбовцям в цілому і педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовця зокрема нами використані результати психолого-педагогічної відбору в Збройні Сили України. По суті відбір - це «комплекс заходів, спрямованих на здійснення якісного комплектування військових посад на основі забезпечення відповідності професійно важливих індивідуально-психологічних якостей і здібностей громадян, що надходять на військову службу, і військовослужбовців вимогам військово-професійної діяльності».

Разом з тим результати професійного психологічного відбору дають певний набір відомостей про призовників, з якого можна починати індивідуальну роботу з ним. Професійний психологічний відбір ведеться спеціальними підрозділами і регламентується Національним Законом «Про військовий обов'язок і військову службу», спеціальним наказом Міністра оборони України, а також пакетом нормативних актів і методичних документів, які в повній мірі не можуть розкриватися у відкритій пресі [55, ст.67]. Результат професійного психологічного відбору зазначається в особовій справі військовослужбовця, яке після призову «слід за ним» до місця служби. Серед відомостей, закріплених в особовій справі призовника, для організації педагогічної підтримки його соціалізації в процесі військової служби за заклику нами використані:

- Загальні відомості про призовників (освіта, громадянська спеціальність і стаж роботи, військова облікова спеціальність і класна кваліфікація та ін.);
- Відомості про сім'ю призовника (сімейний стан, склад сім'ї, характер взаємин між членами сім'ї, побутові умови, умови допризовного виховання та ін.);
- Наявність і характер шкідливих звичок, схильностей та ін.;
- Взаємини з законом (приводи в міліцію, випадки порушення громадського порядку, антисоціальної поведінки, участь в неформальних об'єднаннях та ін.);
- Захоплення, інтереси і схильності, спрямованість;

- Організаторські та комунікативні особливості (активність, лідерські якості, авторитет, комунікативні якості, товариськість, самокритичність і т. д);
- Військово-професійна спрямованість (відношення до військової служби, професійно важливі якості особистості, відомості про допризовної підготовці);
- Оцінка індивідуальних психофізіологічних особливостей (пізнавальні здібності, інтелект та ін.).

Для обліку і використання індивідуальних особливостей військовослужбовця в педагогічній підтримці його соціалізації, після прибуття до військової частини в особовій справі військовослужбовця додатково «заведені» педагогічні щоденники. У структуру педагогічного щоденника входили наступні розділи:

- Розділ I. Результати вивчення допризовної ситуації соціального розвитку військовослужбовця. Зміст розділу не дублює основні відомості, що вже містяться в особовій справі військовослужбовця, а доповнюють його;

- Розділ II. Індивідуально значущі результати соціалізації в період військової служби. Розділ заповнюється і ведеться в довільній формі. Його зміст постійно коригується в процесі військової служби та соціального розвитку військовослужбовців;

- Розділ III. План індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцям. Форма для плану встановлена керівними документами по організації роботи з особовим складом військової частини. Педагогічна підтримка не створює новий план, а доповнює вже наявну розділом «Індивідуальна виховна робота в інтересах соціалізації військовослужбовця»;

- Розділ IV. Результати педагогічного спостереження за військовослужбовцям. Педагогічне спостереження ведеться в процесі військової служби з різними цілями, планування і організація педагогічного спостереження здійснюється на основі форми;

- Розділ V. Результати індивідуальних бесід і консультацій. Бесіди, по задумом педагогічної підтримки, є основною формою індивідуальної роботи з військовослужбовцям в інтересах його соціалізації. Планування бесіди, її

організація і основні педагогічні результати здійснюються на основі форми. Консультації також використовуються для вирішення завдань педагогічної підтримки, але, на відміну від бесіди, організовуються за зверненням самого військовослужбовця для пошуку шляхів подолання індивідуальних проблем і утруднень [5, ст.34];

- Розділ VI. Результати самоконтролю та рефлексії процесу соціалізації. Заповнюється зі слів військовослужбовця в довільній формі. Про зміст цього розділу ми скажемо трохи нижче;

- Розділ VII. Результати діагностики процесу соціалізації військовослужбовця. В цей розділ заносяться як результати окремих досліджень з їх власними формами, так і підсумки аналізу діагностичних результатів; - Розділ VIII. Загальні рекомендації в інтересах соціалізації після звільнення військовослужбовця в запас.

Повертаючись до орієнтовно-діагностичного і мотиваційного етапів педагогічної підтримки, відзначимо ще один проміжний результат педагогічної взаємодії з військовослужбовцями – індивідуальні траєкторії педагогічної підтримки військовослужбовців. За своєю суттю – це план навчання і виховання, самонавчання і самовиховання військовослужбовців, що передбачає: - Врахування потреб у розвитку військовослужбовця, необхідний для досягнення індивідуально значущих результатів соціалізації;

- Уточнення їх на основі зіставлення потенційних можливостей військовослужбовця і педагогічних ресурсів системи роботи з особовим складом військової частини;

- Поділ освітніх потреб на ті, які військовослужбовець може задовольнити сам (організовуючи самоосвіта з допомогою командира, вихователя), і на ті, які він може задовольнити тільки у взаємодії з педагогами;

- Визначення найбільш загальних для всіх військовослужбовців освітніх потреб, формування на їх основі змістовного ядра - утримання, реалізованого в груповому навчанні та вихованні;

- Розрахунок індивідуального змісту навчання і виховання, його

методичної підготовка;

- Формування плану навчання і виховання, його фіксація в документах по супроводу.

Різниця в потенційно і реально можливих результатах соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом дозволяє поставити мети навчання і самоосвіти, виховання і самовиховання військовослужбовців, визначити індивідуальні завдання педагогічної підтримки виходячи з прогнозованих труднощів і проблем соціалізації [72, ст.55].

У навчанні і вихованні військовослужбовців до моменту їх повної самостійності реалізується відразу кілька функцій педагогічної підтримки: підвищення загальноосвітнього рівня, загальної культури і кругозору, оволодіння первинними соціальними знаннями, оволодіння способами рефлексії соціалізації; оволодіння методами самоосвіти і саморозвитку.

Як показав експеримент, це сама інтенсивна частина педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців. Експериментальним шляхом нами встановлено необхідний мінімум уявлень, знань, умінь, навичок і досвіду військовослужбовців, необхідних їм у різних видах соціалізації та визначені можливості розширення мінімуму за рахунок самоосвіти і саморозвитку.

Навчання військовослужбовців як в навчальному, так і в стройовому підрозділі, крім безпосередньо освоєння військової спеціальності, в умовах експерименту передбачало придбання ними додаткових знань, формування додаткових умінь і навичок, необхідних для самостійного управління процесом соціалізації.

На цю мету можуть бути спрямовані заняття, вже складові програми бойової підготовки військової частини, особливо щодо військової, культурної та громадянської соціалізації, і спеціальне, додаткове зміст. умовно додаткове зміст можна розділити:

- На групове, обов'язковий зміст навчання військовослужбовців в інтересах соціалізації. Це зміст знайшло своє відображення в додаткових, експериментальних темах суспільно-державної підготовки, інформування

особового складу, заходи роботи з особовим складом.

В основі групового змісту - соціальний досвід, що забезпечує підвищення загальноосвітнього рівня військовослужбовця, його загальної культури і кругозору, знання і вміння в області самоосвіти і саморозвитку, методи рефлексії соціалізації. Сюди також може бути віднесено утримання професійного і військово-професійного орієнтування (може бути як груповим, так і індивідуальним) [6, ст.107];

- На індивідуальне, необов'язкове зміст, що відбирається окремо для кожного військовослужбовця в залежності від індивідуальних потреб соціалізації;

- На утримання, рекомендований військовослужбовцю для самостійного освоєння.

Так як основною формою роботи з військовослужбовцям при організації педагогічної підтримки була індивідуальна бесіда, то не завжди вдавалося вибрати час для її проведення через жорсткого розпорядку дня, знаходженні особового складу на заняттях з бойової підготовки, при несенні служби в добовому наряді, виконання господарських та інших робіт. Але коли це все ж з'являлася така можливість, військовослужбовці на контакт йшли досить легко і відкрито.

Індивідуальна бесіда - найбільш поширена форма роботи з військовослужбовцям, що припускає наявність (створення, визначення) важливою і суттєвою для нього теми, пов'язаної з соціалізацією. План бесіди передбачає реалізацію завдання індивідуальної траєкторії підтримки, а також імпровізовану частину.

Консультація - форма індивідуальної роботи, яка використовувалася при появі у військовослужбовця підвищеного пізнавального інтересу або труднощі соціалізації. Передбачала не тільки озброєння військовослужбовця певними знаннями і вміннями, скільки організацію його діяльності, що дозволяє подолати скруту.

Індивідуальне заняття - форма індивідуальної роботи з

військовослужбовцям, що дозволяє передавати йому знання, вміння і навички, які він не зможе отримати самостійно. Передбачається, що ці знання, вміння і навички необхідні тільки конкретному військовослужбовцю.

Індивідуальні завдання - моделювання соціальних ситуацій розвитку, дають військовослужбовцю можливість проявити в зоні найближчого розвитку свої соціально значущі якості особистості.

Індивідуальна допомога - дана форма індивідуальної роботи з військовослужбовцям полягала в дозволі проблем і труднощів військовослужбовця таким чином, щоб він не знав про це. Організація взаємодії з батьками (родичами) військовослужбовця або вплив через третю особу як форма індивідуальної роботи дозволяли скористатися авторитетом іншої людини для вирішення індивідуальних труднощів у соціалізації [30, ст.215].

Заохочення і дисциплінарні стягнення - це індивідуальна форма стимулювання поведінки військовослужбовця при виконанні професійних задач в побуті і у взаємодії з іншими військовослужбовцями. Далі, на орієнтовному етапі ми знову поверталися до активних взаємодій з військовослужбовцями як в груповому, так і в індивідуальному форматі, вирішуючи завдання професійного і військово-професійного орієнтування військовослужбовців. На наш погляд, ця діяльність не потребує в докладному описі, оскільки застосовується в системі роботи з особовим складом військової частини досить давно. Реалізація перерахованих форм і методів роботи у військовій частини дозволила «запустити» механізми педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в системі роботи з особовим складом. Підкреслимо, що ця частина експерименту дала можливість апробувати і скорегувати модель, яка після експерименту є повною і закінченою [47, ст.51].

Функції діагностики результатів соціалізації в процесі військової служби за призовом, прогнозування подальшого процесу соціалізації будуть охарактеризовані нами далі, в наступному параграфі. Як формує частину порівняльного експерименту охарактеризоване в параграфі зміст забезпечило

наявність експериментальної практики, яку далі ми будемо порівнювати з традиційною практикою.

3.3. Соціалізація військовослужбовців у середовищі строкової служби в умовах сучасного експерименту

Діагностика процесів соціалізації в контрольних і експериментальних групах велася з використанням інструментів, включених в діагностичну модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за заклику. Основу діагностики складає експертна оцінка соціалізації, інтегрована в процес атестації військовослужбовця перед його звільненням в запас. Атестаційну комісію складають п'ять чоловік:

- Командир взводу (рівного підрозділу), в якому атестується проходить військову службу перед звільненням в запас (термін служби в підрозділі не менше 3 місяців);
- Командир роти (рівного підрозділу), в якому військовослужбовець проходить військову службу перед звільненням в запас;
- Офіцер - фахівець по роботі з особовим складом військової частини;
- Психолог військової частини, який курирує військовослужбовця в процесі педагогічної підтримки;
- Дисертант.

Культурна соціалізація - один з найважчих, в плані оцінки, видів соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. Результати культурної соціалізації майже не мають об'єктивних виразів, тому висновки переважно якісні. Наш висновок про освоєння військовослужбовцям культурних цінностей, традицій і норм українського суспільства ґрунтується на узагальненні службових характеристик військовослужбовця [31, ст.145].

На основі якісного аналізу службових характеристик на військовослужбовця, його вчинків, оцінок і суджень, результатів спостереження за військовослужбовцям в процесі військової служби за

призовом кожен респондент, який брав участь в експерименті, віднесений нами до однієї з чотирьох груп:

- Володіють ціннісним ставленням до культурних цінностей, традицій і нормам;

- Володіють виборчим ціннісним ставленням до культурних цінностям, традиціям і нормам;

- Не володіють ціннісним ставленням до культурних цінностей, традиціям і нормам;

- Поділяють протилежні (антикультурні) цінності, традиції і норми.

Здатність до Захисту Вітчизни визначається компетенцією військовослужбовця, тим рівнем, на якому він володіє своєю військовою спеціальністю, знаннями, вміннями, навичками і досвідом. Об'єктивними показниками для побудови висновків тут виступають оцінки, отримані військовослужбовцями з предметів бойової підготовки (близько 13-15 дисциплін, включаючи суспільно-державну підготовку) в ході останньої перевірки за підсумками навчального періоду перед звільненням в запас.

Не вдаючись в подробиці, відзначимо, що, за винятком суспільно-державної підготовки, суттєвої різниці в оцінках рівня бойової підготовки військовослужбовців немає. Звідси випливає висновок про те, що педагогічна підтримка не робить серйозного впливу на основні процеси та завдання військової служби. Разом з тим це підтверджує і той факт, що сама по собі, без спеціальної педагогічної діяльності, військова служба за призовом не впливає на соціалізацію військовослужбовців.

Одночасно з цим встановлено, що педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців справляє помітний вплив на формування професійно важливих якостей військовослужбовців, також визначають їх здатність до Захисту Вітчизни. У тому випадку, якщо військова призову на військову службу набуває більш глибокі смисли, ніж просто освоєння військової спеціальності, забезпечується свідоме і осмислене виконання обов'язків військовослужбовців, активність в саморозвитку.

На основі аналізу дисциплінарної практики підрозділів, службових характеристик військовослужбовців, особистих спостережень командирів і начальників за військовослужбовцями встановлено, що в експериментальних умовах:

- Військовослужбовці більш дисципліновані, вони менше скоюють грубих порушень військової дисципліни і правопорядку, самостійні і не потребують контролю;

- Пов'язують успіхи у військовій службі з перспективами подальшого життя, формуванням якостей особистості, що ведуть до особистого успіху. Це, в свою чергу, забезпечує наполегливість і завзятість, включення вольових процесів в бойовій підготовці;

- Формують більш глибокі підстави військової служби, а не лише вимоги законів.

У військовослужбовців частіше активні мотиви особистої і групової ідентичності, успадкування. Готовність до Захисту Вітчизни - це явище іншого порядку. Воно надзвичайно багатопланове. Нами досліджується тільки один план, пов'язаний з індивідуальною оцінкою військової служби громадян України з точки зору безпеки країни. Таке дослідження дає чітке уявлення стільки про готовність в цілому, скільки про те, як на неї вплинула військова служба [42, ст.68].

Деякі уявлення про такого роду готовності дає анонімне опитування, проведене серед військовослужбовців, які брали участь в дослідницько – експериментальній роботі. У військовослужбовців експериментальної групи частіше, ніж у їхніх колег, сформоване уявлення про те, що їх служба за призовом - реальний внесок на захист і забезпечення безпеки країни, в тому числі і в мирний час.

Звідси більш зважене і обдумане ставлення до самої можливої ситуації, коли необхідно використовувати свій військовий досвід, вміння і навички. Разом з тим майже всі військовослужбовці заявили, що в разі виникнення зовнішньої збройної загрози вони готові виконувати свій громадянський

обов'язок. Треба сказати, що нами наведені в приклад тільки два моменти оцінки. Насправді військова соціалізація - один з найбільш об'єктивно оцінюваних видів соціалізації військовослужбовців, оскільки її результати визначаються спостерігаються і фіксуються вчинками і діями, оцінками і судженнями, взаємовідносинами та іншими проявами активності військовослужбовців. За час військової служби за призовом у командирів і начальників формується повноцінне уявлення про військовослужбовця, яке відображено в експертній оцінці [69, ст.133].

Дослідження існуючої практики педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом (2015- 2016) дозволяє характеризувати її як досить суперечливу. Перше з протиріч, які формують проблему дослідження, виявлено в суспільних відносинах до Збройних Сил України як до потенційного інституту соціалізації молодих людей. Сучасні умови соціалізації молоді оцінюються як кризові. До числа кризових явищ, на підставі ряду соціологічних досліджень, можна віднести відмову ряду інститутів соціалізації (в тому числі і армії) від своїх традиційних завдань або ослаблення їх потенційних можливостей. Доведено, що трансформація інститутів соціалізації є один із чинників негативних змін в індивідуальних траєкторіях соціалізації української молоді. Армія як соціальний інститут довгий час втрачала свої позиції, в тому числі втрачала історичні можливості в соціалізації молоді.

Зворотний процес повернення армії до позицій і статусу найважливішого інституту соціалізації вже йде і супроводжується проблемами соціального, політичного і педагогічного характеру, в тому числі і проблемою педагогічного забезпечення соціалізації військовослужбовців.

У процесі дослідження доведено, що кредит довіри Збройним Силам України з боку українського суспільства постійно зростає, при цьому соціалізує можливості Збройних Сил знаходяться в числі провідних факторів довіри. Соціалізується роль Збройних Сил як і раніше, закріплена в суспільній свідомості і в чому визначає прагнення молоді до служби в Збройних Силах

України. Забезпечення позитивного ставлення громадян до військової служби, в свою чергу, - одна з найважливіших завдань сучасного військового будівництва. На сучасному етапі військового будівництва офіційні підходи до проблеми соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби суперечать потребам суспільства, держави і самої особистості. Встановлено наявність недозволеного протиріччя між роллю і функціями Збройних Сил України як інституту соціалізації молодих людей і педагогічним забезпеченням соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. Зазначене протиріччя буде загострюватися і далі, актуалізуючи міждисциплінарні дослідження по проблеми соціалізації військовослужбовців [48, ст.303].

Друге протиріччя виявлено в системі роботи з особовим складом в військових частинах. Слабкість педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом полягає не стільки в «небажанні бачити» проблему, скільки в реальному ослабленні педагогічних можливостей системи роботи з особовим складом військової частини, для відновлення яких потрібна науково-дослідницька робота, пошук нових рішень, які відповідають сучасним умовам.

У постукраїнський і ранній український період Збройні Сили втратили свої можливості в соціалізації молодих людей, що приходять на військову службу. Відновлення цих можливостей виглядає проблематично і вимагає не тільки організаційних зусиль, а й розробки нових теоретичних основ. Відсутність спеціальних педагогічних досліджень, які супроводжують розвиток педагогічної практики в динамічно мінливих умовах є істинна причина ігнорування актуальних закономірностей соціалізації в вихованні військовослужбовців.

З нею пов'язано протиріччя між закономірностями соціалізації в процесі виховання і їх використанням в військово-педагогічній практиці. Це протиріччя настільки гостре, що воно цілком усвідомлюється не тільки командирами і вихователями, а й особистим складом. У міру усвідомлення протиріччя воно

буде виступати рушійною силою наукової розробки педагогічних проблем соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Третє протиріччя виявляється в процесі аналізу потенційних педагогічних можливостей (з урахуванням нових, науково обґрунтованих рішень) системи роботи з особовим складом військової частини. З'ясувалося, що наявним можливостям і закономірностям соціалізації в найбільшій мірою відповідає такий вид педагогічної діяльності, як педагогічна підтримка, а саме вона ніяк не використовується за підтримки процесів соціалізації [65, ст.90].

Зроблено висновок про те, що в досліджуваній практиці існує протиріччя між потенційними педагогічними можливостями системи роботи з особовим складом військової частини і їх використанням для підтримки процесів соціалізації військовослужбовців.

Протягом експериментально-аналітичного етапу дослідження (2016-2018) модель педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом пройшла дослідно-експериментальну перевірку на практиці в умовах порівняльного експерименту.

Зміст порівняльного експерименту може бути об'єднано в чотири блоки:

- Організаційно-підготовчий (узгодження експерименту, додаткова педагогічна підготовка командирів і фахівців по роботі з особовим складом, фахівців психологічної служби військових частин, методичне розвиток системи роботи з військовослужбовцями, підбір контрольних і експериментальних груп);
- Формування (реалізація функцій педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців експериментальних груп на основі розробленої моделі, ініціювання перетворень в системі роботи з особовим складом);
- Діагностичний (дослідження процесів соціалізації військовослужбовців експериментальних і контрольних груп);
- Аналітичний (визначення статистично значущих відмінностей в результатах соціалізації військовослужбовців експериментальних і контрольних груп, формування основних узагальнень і висновків).

Діагностика результатів соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом в традиційних і експериментальних умовах виконувалася на завершальному етапі порівняльного експерименту. Експертні оцінки військовослужбовців контрольної і експериментальної груп дозволили встановити, що без спеціальної педагогічної діяльності проблема соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом не вирішується.

В експериментальних групах, де застосовувалася педагогічна підтримка, процеси соціалізації проходили успішніше. Низьким рівнем соціалізації мають не більше 1-2 військовослужбовців (біля 10%). При цьому більше половини військовослужбовців в групах мають високим рівнем соціалізації. Відмінності між підсумковими груповими результатами в парах груп визнані статистично значущими і не випадковими [39, ст.411].

Статистичний аналіз доводить, що результат в експериментальних групах обумовлений наявністю загального фактору - педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової призову на військову службу.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНА ТА КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

В останні роки ми стали свідком сплеску популярності ідей соціальної відповідальності бізнесу, що виявилось у різкому збільшенні кількості програм та обсягів фінансування, що виділяються компаніями для реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності. За півстоліття концепція соціально-корпоративної відповідальності пройшла шлях від разових заходів готельних компаній до невід'ємної складової сучасного менеджменту будь-якої солідної компанії. Як у західних, так і в вітчизняних компаніях принципи соціально-корпоративної відповідальності все більше інтегруються в систему управління, запроваджуються посади віце-президента компанії, відповідального за корпоративну-соціальну відповідальність, створюються спеціальні департаменти та відділи. Крім того, публікація соціальних звітів та впровадження етичних кодексів стало загальноприйнятою практикою.

Причиною такої підвищеної уваги стали дві зустрічні тенденції. З одного боку, бізнес шукав нові шляхи підвищення ефективності в мінливому світі. З іншого боку, повсюдно суспільство почало застосовувати все більший запит на соціальну відповідальність бізнесу. Глобальні економічні кризи останніх років лише підкріпили зазначені тенденції. В умовах нестачі бюджетних коштів на підтримку високих соціальних зобов'язань уряду багатьох країн активно сприяли залученню бізнесу до вирішення актуальних соціальних завдань. На основі конкретно-історичного та неінституційних підходів буде проаналізовано взаємодію бізнесу, суспільства та держави у справі розвитку суспільства через соціально-орієнтованих програм, а також сприйняття експертним співтовариством цієї взаємодії.

Як заведено у науковому світі, до початку аналізу необхідно внести ясність у термінологію. У сучасній літературі зустрічаються два близькі за змістом поняття: корпоративна соціальна відповідальність та соціальна відповідальність бізнесу. Як правило, термін соціально-корпоративної

відповідальності використовується при описі соціальної відповідальності окремо взятої компанії, тоді як «соціальна відповідальність бізнесу» співвідносять з відповідальністю всього бізнес-спільноти. Звісно ж, що у реальному житті ці два поняття є тотожними. Більш того, один із засновників практики соціально-корпоративної відповідальності в Україні С.В. Турчин зв'язує появу двох термінів не з науковою чи практичною доцільністю, а з двома різними перекладами терміну «бізнес» з англійської мови, де він позначає окрему компанію.

У цьому дослідженні спиратимемося на термін «корпоративна соціальна відповідальність», так як він не тільки є найбільш поширеною, а й узагальнюючою назвою так званої «зонтичної» теорії, увібрала в себе такі готельні напрямки як корпоративне громадянство, корпоративна стійкість, корпоративна соціальна діяльність, корпоративна соціальна сприйнятливість та багато інших. Проблема формулювання основних положень теорії соціально-корпоративної відповідальності обумовлена широтою сфери, що розглядається. Досить складно описати межі соціальної сфери, так як зрештою під цей опис може потрапити будь-який аспект людського життя. З іншого сторони, сам термін «відповідальність» також відкриває поле для дискусії. Ми можемо розглядати відповідальність як синонім надійності та чесності у вчинках, а можемо як синоніми словами «борг» і "обов'язок".

У першому випадку соціально-корпоративної відповідальності виступає як добровільна благородна діяльність, у другому – фірма ставиться у підлегле, підзвітне становище перед суспільством, державою, акціонерами та усіма іншими сторонами, з ким вона взаємодіє. Звідси походить множинність підходів до визначення соціально-корпоративної відповідальності та наявності великого кількості різноманітних, іноді суперечать один одному шкіл усередині загальної зонтичної концепції соціально-корпоративної відповідальності. Перед тим як розпочати аналіз найвідоміших напрямків наукової думки у цій сфері розглянемо три основні підходи до соціально-корпоративної відповідальності:

теорія корпоративного егоїзму, теорія корпоративного альтруїзму та компромісні теорії.

Теорія «корпоративного егоїзму» асоціюється зі знаменитим висловлюванням Мільтона Фрідмана про те, що «єдина соціальна відповідальність бізнесу – це давати прибуток». В основі цієї точки зору лежить переконання, що головна турбота менеджменту компанії – забезпечити максимально можливі прибутки власникам капіталу, зокрема акціонерам компанії. Тому будь-яке відволікання коштів та ресурсів на сторонні цілі, включаючи соціальну відповідальність, є неприпустимим. Крім того, прихильники цієї теорії йдуть ще далі, доводячи, що соціально-корпоративної відповідальності веде до підриву фундаментальних засад зведеного ринку та навіть до соціалізму. За цією логікою головна загроза, яку несуть у собі всі ідеї соціально-корпоративної відповідальності полягає у підриві свободи підприємництва та конкуренції, а роль держави у всіх сферах суспільного життя значно зростає.

Теорія «корпоративного альтруїзму» виходить із абсолютно протилежних поглядів. Так, головні прихильники такого підходу Д. Девіс, Р. Фрімен та інші говорять про те, що сучасні компанії настільки великі та впливові, що у процесі своєї діяльності вони залучають до своєї орбіти максимально широкі групи так званих "співучасників". У процесі своєї діяльності, особливо у не багатих країнах велика компанія може стати більш потужною та впливовою ніж сама держава. Її діяльність прямо і опосередковано впливає на соціально-економічне становище в країні, відповідно, будучи причиною всіх цих змін компанія зобов'язана відповідати за наслідки.

Прихильники цього підходу наголошують на необхідності добровільного характеру програм соціально-корпоративної відповідальності. На їхню думку, компанія не може обмежитися. Біля витоків теорії стояли такі дослідники як Г. Боуен, Т Левітт, М. Фрідман, Р Фрімен, Дж. Гелбрейт К. Девіс та інші. У своїх дослідженнях вони фокусувалися на внутрішніх джерелах соціально-корпоративної відповідальності. У їхньому поданні бізнесмен з однієї сторони

відбиває цінності, властиві суспільству, у якому функціонує його компанія, з іншого боку – він сам бере участь у формуванні цих цінностей. Взаємодіючи із суспільством, особливо з місцевими спільнотами, а також враховуючи інтереси всіх своїх партнерів бізнесмен сам визначає ті цінності, якими керуватиметься його компанія.

До 70-х років сформувалося уявлення про соціально-корпоративну відповідальність як відповідність економічним, правовим, етичним та дискреційним очікуванням товариства від підприємства. Найбільш чітко цей підхід було сформульовано А.А. Кероллом, який побудував знамениту модель, названу згодом «пірамідою Керолла». Піраміда Керолла була і залишається однією з найпопулярніших теоретичних конструкцій для опису соціально-корпоративної відповідальності.

Однак до 80-х років усі частіше почала лунає критика, пов'язана з тим, що в даній піраміді різні види відповідальності існують як окремі категорії, не перетинаючи і взаємодіючи один з одним. В той же час, ідеї філантропічної відповідальності (або дискреційної, як вона називалася на початковому етапі), навпаки, набули розвитку. Спочатку під нею розумілася сфера, де суспільство ще чітко не сформулювало свій запит і менеджмент компанії керується своїми уявленнями про потреб суспільства, роблячи свій самостійний вибір.

В результаті з'явилася концепція корпоративної соціальної сприйнятливості. Найбільш відомі імена – Р.Акерман, Р. Бауер та ін., а також значний внесок у розвиток власної теорії зробив згаданий вище А. Керол. У рамках цієї концепції увага концентрується на здатності компанії оцінити та вгадати громадські очікування та відповідно реагувати ними. У рамках цієї логіки стратегії менеджменту були поділені на реактивні, оборонні, адаптивні та проактивні. Представляється, що теорія корпоративної сприйнятливості є швидше уточнюючою щодо більш широкої концепції соціально-корпоративної відповідальності, ніж окремим напрямом.

Приблизно в ці роки розвивалося ще одне напрям – корпоративна соціальна діяльність. Грунтуючись на піраміді Керолла, С Вартік, Ф. Кохран і

Д. Вуд створили нову тришарову модель, в якій об'єднали моральні принципи, зовнішні фактори, що впливають на компанію, а також рішення, що приймаються менеджментом компанії в пропонуваніх умов. У свою чергу всі три блоки поділяються ще на три фактори, куди орієнтується менеджмент компанії. Концепція, що набула найбільшого поширення в наші дні, а саме концепція співучасників, сформувалася до 90-х років.

Початок цієї теорії було закладено Р. Фрімен. В основі лежить уявлення, що фірма працює не у вакуумі, а в реальному оточенні і для найбільш ефективної взаємодії доведеться враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів). До них можуть бути віднесені на внутрішньо-фірмовому рівні працівники компанії та акціонери, а на зовнішньому рівні – інвестори, постачальники, місцеві спільноти, ЗМІ, захисники навколишнього середовища, громадські організації. Можна говорити про те, що теорія співучасників стала «мостом» між теоретичними конструкціями та практичними рекомендаціями для менеджменту компанії. Саме цим пояснюється той факт, що на сьогодні вона є головною теорією у межах соціально-корпоративної відповідальності.

Аналіз поняття соціально-корпоративної відповідальності був би неповний без аналізу концепції "корпоративне громадянство". Під ним може розумітися як загальна ідентичність співробітників однієї фірми, так і уявлення про фірму як про цілісної структури. У першому випадку йдеться про те, що працівники компанії незалежно від її походження відчують себе її частиною аналогії зі своїми громадянством на національному рівні. У другому - компанія це суб'єкт, який, як і інші інститути, має свої права та обов'язки і цим формує суспільство.

Дана концепція була на піку популярності, коли стала очевидна криза мрії про загальне поняття добробуту. Вона була однаково прийнятна для менеджменту, суспільства та держави: компанія отримувала права, а не лише обов'язки обслуговувати громадські інтереси, держава – додаткові фінансові джерела, а суспільство – необхідні блага. У міру розвитку глобалізації теорія стала відходити другого план, так як не змогла дати відповідь на питання які

цивільні права ставляться до транс-національних корпорацій, чи як визначити обсяг прав для компаній, які сильно відрізняються за розміром та фінансовою могутністю тощо.

Найбільш молодого та перспективного є теорія «корпоративної стійкості». Вона є продовженням та розвитком більш масштабної концепції – «сталий розвиток». Концепція сталого розвитку була сформульована 1987 р. у доповіді Брундтланда» і започаткувала нове розуміння цілей розвитку всього людства. Теорія корпоративної стійкості у певному сенсі є проекцією сталого розвитку на рівень однієї фірми. Серед найяскравіших послідовників цього напрямку варто назвати Дж. Елінгтона, Т. Діліка та багато інших. Так, саме Дж. Елінгтон вперше сформулював знамените сьогодні поняття потрійного результату (triple bottom line), тобто. відповідальність за трьома напрямками: економічним, соціальним та екологічним.

Важливо відзначити, що принцип потрійного підсумку лежить у основі сучасної системи нефінансової звітності, наприклад, міжнародних стандартів нефінансової звітності GRI (Global Reporting Initiative). Головна відмінність цього підходу від решти можна охарактеризувати як відхід від суто соціальних програм на користь більше широкого підходу, що включає всі три напрямки. З точки зору авторів концепції, досягнення будь-якої із заявлених цілей неможливе без досягнення успіху за іншими напрямками. Такий підхід призвів до того, що сьогодні концепція сталого розвитку, практично «поглинула» концепцію соціально-корпоративної відповідальності, зробивши її своєю частиною. Корпоративна соціальна відповідальність є зонтичною концепцією, що об'єднує під собою різні напрямки думки, які як доповнюють, і суперечать одна одній.

Найбільш популярними сьогодні у рамках концепції соціально-корпоративної відповідальності є концепції співучасників (стейкхолдерів), стійкого розвитку та корпоративної стійкості. Відбувається поглинання концепції соціально-корпоративної відповідальності більш масштабної концепції сталого розвитку. соціально-корпоративної відповідальності все

частіше розглядається не як окремий напрямок, а частина політики для досягнення цілей сталого розвитку. Аналіз позицій противників та прихильників соціально-корпоративної відповідальності свідчить, що зрештою обидві концепції ведуть до вирішенню тих самих проблем: збільшення прибутку компанії та зростання суспільного добробуту.

Незважаючи на різницю в походах сьогодні всіма визнано необхідність участі бізнесу у вирішенні соціально значимих задач, при цьому в основі цієї переконаності можуть лежати як етичні мотиви, так і прагнення максимально збільшити прибуток підприємства. Ефективність реалізації стратегій соціально-корпоративної відповідальності багато в чому залежить від зацікавленості персоналу підприємств. Організаційна ідентичність є одним з різновидів соціальної ідентичності, про що у формі сталого становища працівника у створенні, асоціації себе з нею та планування свого майбутнього в ній, висловлювання лояльності та прихильності даної організації, інтеріоризації корпоративних цілей, цінностей, норм і правил, прийняття рішень відповідно до інтересів організації.

Щоб мати можливість якимось чином оцінити організаційну ідентичність у рамках даного дослідження, пропонується низка параметрів-характеристик ідентичності персоналу, які включають у собі: робочу мотивацію, включеність у роботу, плинність кадрів, задоволеність роботою, кваліфікацію, солідарність колективу, місію, ціль та цінності організації, а також такі характеристики організаційного середовища, як імідж та статус організації. Такий параметр як задоволеність роботою, також включає ряд показників: наскільки цікава робота, яку виконує співробітник, кар'єрні перспективи, розвиток та навчання персоналу (підвищення кваліфікації), можливість самореалізації, задоволеність заробітною платою, прийняття стилю управління, задоволеність відносинами з керівником та справедливість керівника у прийнятті різних кадрових рішень.

Організаційна ідентичність визначається особливостями внутрішньо-організаційної культури праці. З одного боку, певний тип організаційної культури може проводити сприйняття персоналом практик соціально-

корпоративної відповідальності в організації. З іншого боку, компанія, впроваджуючи практики соціальної відповідальності, може змінити чи навіть зруйнувати існуючу у ній культуру. Отже, природа соціально-корпоративної відповідальності має бути узгоджена з організаційною культурою, що сприятиме ефективної роботи підприємства. На практиці соціально-корпоративної відповідальності впливає велика кількість соціальних факторів: структура внутрішньо-організаційних комунікацій, трудові конфлікти та вміння менеджменту їх вирішувати, наявність системи зворотного зв'язку між менеджментом та персоналом.

Вплив на практику соціально-корпоративної відповідальності має і такий фактор, як колективізм та індивідуалізм. Індивідуалізм відноситься до товариств із вільними зв'язками для людей. Колективізм, з іншого боку, означає відокремлення людей із групами (командами). Команда надає «захист» та стійке становище окремих її членів в обмін на лояльність та дотримання встановлених правил та норм. Переважає конформність у більш індивідуалістичному середовищі проявляється лідерство та дотримання особистим інтересам. Організаційна культура в більшості випадків визначає середовище, в якій розробляється стратегія організації та впроваджуються практики соціально-корпоративної відповідальності. Якщо культура організації сприяє відносинам із зацікавленими сторонами, правовим і етичним нормам і моральної поведінки, вона також впливатиме на розвиток. Орієнтована на відповідальність організаційна культура може стимулювати готовність взяти участь у впровадженні та позитивно оцінити ініціативи соціально-корпоративної відповідальності у компанії.

Корпоративна соціальна відповідальність як спосіб формування. Ідентифікація людини зі своїм місцем роботи є важливою аспектом для будь-якої компанії, особливо при врахуванні сучасних тенденцій, пов'язаних з цілями сталого розвитку ООН і які у зазначених стандартах соціально-корпоративної відповідальності. Компанія має бути впевнена у своїх співробітниках і тому, що персонал підтримає її перехід на нову модель корпоративної стійкості. В

України наявність позитивної організаційної ідентичності зараз дуже актуально, так як більшість компаній знаходяться на стадії переходу від моделі соціально-корпоративної відповідальності 1.0 до моделі соціально-корпоративної відповідальності 2.0, а найбільші українські компанії, які мають вихід на міжнародні ринки, що поступово рухаються до моделі соціально-корпоративної відповідальності 3.0.

Що стосується взаємовпливу корпоративної соціальної відповідальності та організаційної культури, то можна зробити висновок, що ефективність реалізації практик соціальної відповідальності залежить від того, чи є принцип етичності та відповідальності перед зацікавленими сторонами компанії переважаючий у конкретній організаційній культурі. Відповідно, прийняття співробітниками етичної культури, лояльність до соціально-відповідальної діяльності та розуміння необхідності реалізації такої діяльності в сучасних реаліях дозволяє сформувати сильну організаційну ідентичність працівників з компанією. Абсолютна полярність зазначених експертами тенденцій показує, що українські компанії сильно відстають від західноєвропейських компаній у сфері розробки і реалізації стратегій соціально-корпоративної відповідальності.

У той час, як міжнародні компанії вже на повну реалізують практики згідно концепції соціально-корпоративної відповідальності 2.0 і готують ґрунт до впровадження соціально-корпоративної відповідальності 3.0, багато українських компаній продовжують залишатися на першій стадії (орієнтація в основі на разові благодійні акції та соціальні проекти) і поки що не прагнуть виходити нові рівні. Що стосується швидшої трудової адаптації та соціалізації нових співробітників, то тут усі експерти погоджуються з тим, що слідування принципам корпоративної соціальної відповідальності та концепції сталого розвитку справді має належний ефект.

Це робиться для того, щоб персонал краще розумів, що корпоративна соціальна відповідальність як спосіб формування яку політику у сфері сталого розвитку проводить компанія. «Ми дуже багато говоримо про стійкий розвиток у професійному середовищі, виступаємо в університетах, а на практиці людина

часто не стикається з цим під час робочого процесу. Тому ми намагаємося адаптувати програму молодих лідерів так, щоби на кожному етапі ротації щось було, навіть якщо це безпосередньо не пов'язане з їхньою діяльністю» – стверджує, наприклад, експерт. В іншій, вже українській компанії для нових співробітників проводять різноманітні посвяти, наприклад, літні корпоративні заходи – день народження компанії.

Таким чином, програми розвитку персоналу дійсно мають ефект, і чим більша організація, тим більше значення цих програм адаптації. Тому що у невеликих організаціях існує пряма комунікація, вона породжується середовищем. А у великих компаніях найчастіше людина століття не завжди навіть може осмислити, чим він займається, і на якому рівні ієрархії, хто за що відповідає. Тому у філіях іноземних компаній і в багатьох українських корпораціях існують програми адаптації, включають менторство, корпоративні онлайн-курси, які покликані ввести людину у внутрішньо-фірмове соціальне середовище. Якщо організації існує сформована традиція соціальної відповідальності, то людина з перших днів починає розділяти ці цінності, інакше вона не зможе нормально працювати у цій організації. Він сприймає це як певну поведінкову матрицю. Використання різних практик включення нових співробітників у діяльність компанії є обов'язковою умовою для успішної організаційної адаптації.

Переходячи до питання, що ставлення співробітників до компанії, в якій вони працюють, може змінюватися під впливом реалізації в даний час компанії практикують соціально-корпоративної відповідальності, експерти, в основному, погоджуються з таким висновком. Дотримання компанії принципам соціальної відповідальності створює позитивну атмосферу у межах робочого процесу. Тобто у компанії має існувати певне середовище, де керівництво дотримується певної етики ведення бізнесу, створює певні умови. У цьому випадку співробітники включатимуться у реалізацію спільної стратегії соціально-корпоративної відповідальності компанії.

У результаті, на реальних прикладах, можна побачити якийсь сильний розрив у розвитку корпоративної соціальної відповідальності спостерігається в українських та іноземних компаніях. Корпоративна культура постає як меж реалізації відповідальних практик, а на ідентичність персоналу впливають разові заходи з метою заохочення за виконання роботи та різні тренінги, що проводяться HR-відділом, які носять, в основному формальний характер.

Тут практикується та діяльність, яка дає позитивні ефекти як у напрямку позитивного впливу на зовнішнє середовище (на стейкхолдерів компанії), і у напрямі позитивного впливу на внутрішнє середовище (на співробітників).

Корпоративна соціальна відповідальність визначається як моральна цінність і стає невід'ємною частиною корпоративної культури компанії, яка відображається в місії, цілі та у повсякденній поведінці персоналу. Дослідження показало, що українські компанії все ще відстають від іноземних, але, проте, вони вже активно включені у розвиток корпоративної соціальної відповідальності: створюються спеціальні організації, такі як Асоціація етики бізнесу та соціально-корпоративної відповідальності та Національна Рада з корпоративного волонтерства проводяться різноманітні конкурси кращих соціальних та екологічних проектів.

В Україні також активно розвивається міжгалузєва кооперація компаній з метою реалізації масштабних соціально-відповідальних проектів, а ця діяльність, згідно з моделями корпоративної стійкості знаходиться вже в парадигмі реалізації моделі соціально-корпоративної відповідальності -1.0, коли компанії об'єднують свої зусилля та ресурси у вирішенні соціальних та екологічних проблем. А це означає, що за деякими напрямками, український бізнес йде все ж таки нарівні з міжнародними компаніями.

РОЗДІЛ 5

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ

У даному розділі роботи розглянуто основні заходи і засоби захисту населення і територій в надзвичайних ситуаціях.

Для підвищення рівня громадського здоров'я органи державної влади повинні реалізувати ефективні механізми державної соціально-економічної політики, приймати програми громадської безпеки. Влада має нести відповідальність за управління людськими і матеріальними ресурсами, за визначення пріоритетів у їх розподілі, координації завдань з організації навчань, інформуванні громадян про ймовірність виникнення епідеміологічних загроз. В умовах глобальної соціально-економічної кризи необхідно відновлювати капітал довіри до влади і робити це можна єдиним способом, - надаючи достовірну, а головне доступну інформацію населенню.

Епідеміологічні загрози характеризуються невизначеністю, значними соціально-економічними наслідками, що створюють потенційну загрозу для суспільства, безпечної життєдіяльності громадян, нормального функціонування органів державної влади. Непередбачуваний перебіг епідемій, доволі висока смертність, відсутність ефективних препаратів і початкові заперечення існування епідемії як такої, не сприяють консолідованим діям, існуюча кількість інфікованих викликає соціальне занепокоєння, а інформаційні повідомлення посилюють почуття тривоги за здоров'я та життя громадян.

У близькому майбутньому слід очікувати подальшого розширення сервісів електронної держави, починаючи від доступу до публічних послуг і закінчуючи розвитком електронної демократії. Поширення отримують онлайн-сервіси, що дозволяють знизити число можливих контактів клієнтів один з одним та з співробітниками органів державної влади. Прогнозовано будуть домінувати механізми соціальної регуляції та соціального забезпечення мінімального рівня життя в обмін на обмеження громадянських прав, що є

глобальним трендом, який веде до перегляду принципів демократії на користь високого ступеня дисциплінарної регуляції суспільного життя.

Соціально-економічна криза змінює структуру зайнятості в секторі малого та середнього бізнесу і створює можливості для її зростання в окремих галузях, у тому числі цифровій галузі, логістиці, онлайн-торгівлі. Частка цих галузей росла і в докризовий період, отож значний вплив на зміну структури зайнятості повинні мати процеси цифровізації економіки, які прискорилися в умовах кризи у період епідеміологічних загроз. Як песимістичний сценарій можна очікувати відхід, або остаточне переміщення в тіньову економіку до половини суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Криза пандемії COVID-19 спричинилася до базової суспільної трансформації, яка детермінована сучасним соціально-економічним станом в Україні. Пандемія спровокувала в Україні термінові заходи з пом'якшення наслідків довготривалого характеру для фінансово-економічних систем і національної безпеки в цілому. Посилює вплив пандемія COVID-19 й на існуючі соціально-економічні кризові явища і спалах хвороб, що лягають додатковим навантаженням на систему охорони здоров'я в нашій державі та провокують відсутність стабільності в суспільстві.

Трансформація державної соціально-економічної політики неможлива без інституційних перетворень, спрямованих на подальший розвиток базових соціальних, політичних й економічних інститутів суспільства, а будь-які фактори оптимізації в механізмах реалізації державної політики соціально-економічною сферою мають різне спрямування. Організаційно координуючи функціонування органів державної влади та інститутів громадянського суспільства слід зазначити, що низка значущих і необхідних кроків, що належать до сфери державної соціально-економічної політики, до цього часу ще не сформовані у боротьбі з епідеміологічними загрозами.

Як тільки соціально-економічна криза, яка викликана епідеміологічними впливами буде остаточно взята під контроль, необхідно буде вжити заходів для вирішення проблеми зростання темпів продуктивності економіки протягом

найближчого часу, і зосередити увагу на структурних реформах, необхідних для покращення довгострокових перспектив соціально-економічного зростання. Непередбачуваний перебіг епідеміологічних впливів, доволі висока смертність, відсутність ефективних препаратів є завданням органів державної влади для діяльності з протидії розповсюдження епідемій.

Органи державної влади повинні розширювати спектр медико-соціальних послуг з урахуванням адресності, соціально-демографічних характеристик споживачів даних послуг та їхніх потреб. Розуміючи логіку зазначених аргументів можна стверджувати, що суспільно-владна взаємодія у даній сфері має базуватися на показниках, за якими можна усвідомити рівень соціального капіталу, так як окремі частини суспільства по-різному реагують на пандемію, усвідомлюють реальність цієї загрози та готові виконувати жорсткі вимоги соціальної ізоляції. Невиконання необхідних функцій охорони здоров'я і соціального захисту населення спричинятиме негативні суспільні наслідки збільшуючи навантаження на соціум в майбутньому.

З метою захисту населення, зменшення втрат та шкоди економіці в разі виникнення надзвичайних ситуацій проводиться спеціальний комплекс заходів. Він передбачає проведення наступних дій:

Оповіщення та інформування.

1) Оповіщення про загрозу і постійне інформування населення досягається завчасним створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної, територіальних та локальних автоматизованих систем оповіщення населення в зонах можливого катастрофічного затоплення, районах розміщення радіаційно і хімічно небезпечних підприємств, інших потенційно небезпечних об'єктів.

2) Спостереження і контроль.

Спостереження і контроль за довкіллям, продуктами харчування та водою забезпечується: створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної і територіальних систем спостереження і контролю з включенням до них існуючих сил та засобів контролю незалежно від

підпорядкованості; організацією збору, опрацювання і передачі інформації про стан довкілля, забруднення продуктів харчування, харчової сировини, фуражу, води радіоактивними, хімічними речовинами і патогенними мікроорганізмам; надання населенню можливості придбати найпростіші засоби захисту і контролю для особистого користування.

3) Укриття в захисних спорудах.

Укриттю в захисних спорудах підлягає все населення відповідно до його належності до груп (працююча зміна, населення, яке проживає в небезпечних зонах тощо). Створення фонду захисних споруд досягається шляхом: комплексного освоєння підземного простору, міст і населених пунктів; масового будівництва в період загрози найпростіших сховищ та укриттів; завчасного будівництва за рішення Кабінету Міністрів України окремих сховищ та протирадіаційних укриттів.

4) Інженерний захист.

Заходи інженерного захисту території можуть істотно вплинути на ефективність цивільного захисту, так як передбачають проведення комплексу будівельних та інших заходів щодо запобігання виникнення надзвичайних ситуацій.

5) Евакуаційні заходи. В умовах неповного забезпечення захисними спорудами в містах та інших населених пунктах, які мають об'єкти підвищеної небезпеки, а також у воєнний час основним способом захисту населення є евакуація і розміщення його у приміській зоні.

Евакуації підлягає населення, яке проживає в населених пунктах, що знаходяться у зонах можливого катастрофічного затоплення, небезпечного радіоактивного забруднення, хімічного ураження, в районах прогнозованого виникнення локальних збройних конфліктів у 50-кілометровій прикордонній смузі, в районах виникнення стихійного лиха, великих аварій і катастроф (якщо виникає безпосередня загроза життю та заподіяння шкоди здоров'ю людини).

Залежно від обстановки, яка склалася на час надзвичайної ситуації, може бути проведено загальну або часткову евакуацію населення тимчасового або безповоротного характеру.

У мирний час евакуація населення планується на випадок:

- загальної аварії на атомній електростанції;
- усіх видів аварій з викидом сильнодіючих отруйних речовин;
- загрози катастрофічного затоплення місцевості;
- великих лісових та торф'яних пожеж, землетрусів, зсувів, інших геофізичних і гідрометеорологічних явищ з тяжкими наслідками, що загрожують населеним пунктам.

Евакуаційні заходи здійснюються за рішенням місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, уповноважених органів з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення відповідного рівня.

Евакуація населення здійснюється комбінованим способом, який передбачає у мирний час вивезення основної частини населення з міст і небезпечних районів усіма видами наявного транспорту у поєднанні з виведенням найбільш витривалої частини населення пішки.

б) Медичний захист

Заходами запобігання або зменшення ступеня ураження людей, своєчасного надання допомоги постраждалим та їх лікування, забезпечення епідемічного благополуччя в районах надзвичайних ситуацій є:

- планування і використання існуючих сил і засобів органів охорони здоров'я незалежно від їх відомчої належності;
- розгортання в надзвичайних умовах необхідної кількості лікувальних закладів;
- своєчасне застосування профілактичних медичних препаратів;
- контроль за продуктами харчування, питною водою і джерелами водопостачання;
- завчасне створення і підготовка спеціальних медичних формувань;

- накопичення медичних засобів захисту, медичного та спеціального майна і техніки;
- підготовка медичного персоналу та загальне медико-санітарне навчання населення.

7) Біологічний захист

Захист від біологічних засобів ураження включає своєчасне виявлення чинників біологічного зараження, їх виду і масштабів, проведення комплексу адміністративно-господарських, режимно-обмежувальних і спеціальних протиепідемічних та медичних заходів.

Захист від біологічних засобів вимагає:

- своєчасного використання колективних та індивідуальних засобів захисту;
- введення режимів карантину та обсервації;
- знезаражування осередку ураження;
- проведення екстреної та специфічної профілактики;
- додержання протиепідемічного режиму об'єктами господарювання, лікувальними закладами і населенням.

8) Радіаційний і хімічний захист.

Цей захист включає заходи з виявлення й оцінки радіаційної та хімічної обстановки, організацію і здійснення дозиметричного і хімічного контролю, розроблення типових режимів радіаційного захисту, забезпечення засобами індивідуального захисту, організацію і проведення спеціальної обробки.

Виконання вимог даного виду захисту досягається: завчасним накопиченням і підтримкою в готовності засобів індивідуального захисту і приладів радіаційної і хімічної розвідки та контролю, обсяги і місця зберігання яких визначаються диференційовано відповідно до встановлених зон небезпеки; забезпеченням зазначеними засобами перш за все особового складу формувань, який бере участь у проведенні рятувальних та інших невідкладних робіт в осередках ураження, а також персоналу радіаційно і хімічно небезпечних об'єктів економіки та населення, яке мешкає в зонах небезпечного

зараження навколо них; своєчасним впровадженням засобів, способів і методів виявлення й оцінки масштабів і наслідків застосування агресором зброї масового ураження й аварій (руйнувань) на радіаційно та хімічно небезпечних об'єктах господарювання, у тому числі літаків (вертольотів) цивільної авіації, для ведення повітряної радіаційної розвідки місцевості; створенням уніфікованих засобів захисту, приладів і комплектів радіаційної, хімічної розвідки та дозиметричного контролю як для воєнного, так і для мирного часу.

У сфері захисту населення і територій НС :

- ✓ планують і здійснюють необхідні заходи для захисту своїх працівників, об'єктів господарювання та довкілля від НС ;
- ✓ розробляють плани локалізації і ліквідації аварій (катастроф) з подальшим погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, до компетенції якого віднесено питання захисту населення і території від НС ;
- ✓ підтримують у готовності до застосування сили і засоби із запобігання виникненню та ліквідації наслідків НС ;
- ✓ створюють та підтримують матеріальні резерви для попередження та ліквідації НС ;
- ✓ забезпечують своєчасне оповіщення своїх працівників про загрозу виникнення або про виникнення НС .

У сфері захисту населення і територій від НС зобов'язане:

- ✓ дотримуватися заходів безпеки, не допускати порушень виробничої дисципліни, вимог екологічної безпеки;
- ✓ вивчати основні способи захисту населення і територій від наслідків НС техногенного та природного характеру, надання першої медичної допомоги потерпілим, правила користування засобами захисту;
- ✓ дотримуватися відповідних вимог у разі виникнення НС.

Системна діяльність органів державної влади у формуванні та реалізації соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз, виробленні політичних та управлінських рішень, посилення уваги вчених різних сфер знань

до цієї проблематики не є випадковими. Адже питання державної соціально-економічної політики, громадського здоров'я, соціального забезпечення стосуються широких верств суспільства. Світ швидко змінюється і це потребує відповідного реагування, адже зростання кількості населення, глобальні зміни клімату, стрімкий розвиток цифрової економіки, а також масштабні епідеміологічні загрози створюють як виклики, так і нові можливості.

Україна має суттєві стратегічні переваги завдяки природним ресурсам, географічному розташуванню та якості людського капіталу, що загалом може стати основою для економічного зростання держави. Натомість низка перепон стоять на заваді реалізації власного потенціалу, тому необхідно посилити свої позиції на світовій арені, що сприятиме підвищенню рівня добробуту населення, як основної мети державної соціально-економічної політики. Тому, Постановою Кабінету Міністрів України була затверджена Національна економічна стратегія на період до 2030 року, оскільки важливо мати узгоджене бачення щодо стратегічного курсу соціально-економічної політики, що враховуватиме глобальні тренди та внутрішні можливості держави.

Підставою для прийняття рішень щодо довгострокового розвитку держави та першим кроком у розробленні Національної економічної стратегії стало визначення рівня соціально-економічного розвитку України сьогодні та можливості для зростання в майбутньому. Враховуючи те, що останнім часом проблеми поширення епідеміологічних захворювань є властивою для будь-якої країни світу незалежно від її соціально-економічного рівня розвитку, в тому числі й для України, постає питання, як зменшити епідеміологічні впливи, економічне навантаження на бюджет держави, а також матеріальний тиск на українське суспільство.

Економічно розвинуті країни, де громадянин і реалізація його прав мають найвищу цінність удосконалюється формування державної соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз. Епідемії стали несподіваним і важливим каталізатором для позначення соціально-економічних контурів нових моделей громадянського суспільства у різних країнах світу.

Держава як регулятор суспільно-владних відносин зобов'язана створити умови для запобігання масового поширення епідемій, що ставить нові завдання перед службами соціального захисту населення на всіх рівнях, а відповідно й органами державної влади на місцях.

Дана передумова стає основою для пошуку ефективних механізмів реалізації державної соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз та вимагає наукового обґрунтування пропозицій в цьому напрямі. Спалахи епідеміологічних захворювань перевіряють на міцність національні системи охорони здоров'я, потенціал протидії, ступінь готовності та швидкість реагування на кризові явища епідеміологічного характеру. Для того, щоб забезпечити необхідний захист від епідеміологічних загроз, першочергова увага у тому числі повинна приділятися створенню безпечних умов праці громадян. Ключове значення має відводитися своєчасності подання інформації про поширення епідемій, засобам індивідуального захисту і навчання їх правильного використання.

Державна соціально-економічна політика має уособлювати нову систему механізмів державного управління, реалізовувати які необхідно у сукупності з застосуванням новітніх управлінських підходів на всіх структурно-функціональних рівнях. Стратегії соціально-економічного розвитку визначають ключові проблеми, потенційні напрями і шляхи їх розв'язання для формування нової державної соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз, обґрунтовуючи нормативно-організаційні трансформації та реалізацію нових економічних механізмів. Також, потребує удосконалення чинна нормативно-правова база у контексті регулювання суспільно-владних відносин, що виникають у зв'язку з поширенням епідемій.

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження розширює систему теоретичних знань і уявлень про соціалізацію військовослужбовців в процесі військової служби за заклику, педагогічної підтримки соціалізації в системі роботи з особовим складом військової частини, формує новий педагогічний досвід.

При організації дослідження ми виходили з того, що відновлення статусу і функцій сучасних Збройних Сил України як інституту соціалізації молодих людей є актуальне завдання державної молодіжної політики та військового будівництва. Її рішення забезпечує не тільки довіру і позитивне ставлення до Збройних Сил з боку суспільства і самих молодих людей, а й ефективність військового виховання.

Результатом дослідження є отримане і перевірене на практиці педагогічне знання про організацію педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом. Практика роботи з особовим складом військової частини, в яку належить впровадити отримані результати, з точки зору соціалізації військовослужбовців представляється нам досить суперечливою.

Її головною характеристикою є ослаблення педагогічних можливостей військової служби, що виявляється, що не тільки в інфраструктурних та цільових зміни в системі роботи з особовим складом, але і в дефіциті педагогічних інструментів, які могли б використовувати командири і вихователі для підтримки соціалізації військовослужбовців. Завдання педагогічної підтримки вирішуються командирами і вихователями за власною ініціативою, без єдиних підходів і науково обґрунтованих рішень, з опорою тільки на власний досвід і на застарілу практику.

В реаліях складається парадоксальна ситуація, коли протиріччя між офіційною позицією військового керівництва і практикою, де ніколи не припинялося рішення складних і комплексних виховних завдань, призводить до появи дефіциту теоретичних, концептуальних основ виховання

військовослужбовців, технологій педагогічної діяльності, що відповідають сучасним умовам.

Зміна умов військової служби за призовом (перш всього заміна виховної роботи на роботу з особовим складом, зміна акцентів з виховання на морально-психологічне забезпечення військової служби, зміна соціальних характеристик військовослужбовців, процесів допризовної соціалізації та ін.) вимагає наукового пошуку актуальних теоретичних основ педагогічної підтримки військовослужбовців в процесі військової служби за призовом.

Ця наукова задача поставлена і вирішена в даному дослідженні. Дослідним шляхом встановлено, що індивідуально значущі результати соціалізації визначаються спільно з військовослужбовцем в індивідуальній виховній роботі. Для того щоб індивідуально значущі результати соціалізації забезпечували необхідну мотивацію, активність і самостійність військовослужбовця, вони повинні відповідати наступним критеріям:

- Адекватність планованих результатів власних можливостей військовослужбовця;
- Повнота використання можливостей військової служби за заклику для особистісного та соціального розвитку;
- Широта уявлень про потенційні можливості соціалізації, на основі яких визначено індивідуально значущі результати соціалізації.

В ході аналізу концепцій і теорій соціалізації молоді, виховання військовослужбовців, узагальнення історичного і сучасного педагогічного досвіду з позицій соціально-педагогічного підходу уточнені і систематизовано основні закономірності соціалізації військовослужбовців в умовах цілеспрямованого виховання.

Охарактеризовано дію принципів і законів соціальної педагогіки в умовах сучасної військової служби за заклику. Виділено історичні ідеї і традиції педагогічної підтримки, сформовані в процесі історичного розвитку Збройних Сил України. Класифіковані і охарактеризовані фактичні закономірні зв'язки між виховним впливом на військовослужбовця і його соціалізацією, зафіксовані

в військово-педагогічній практиці. Ці закономірності поки що не можна розцінювати як педагогічні закони, разом з тим вони досить істотно орієнтують науковий пошук.

В результаті наукового аналізу виконано теоретичне обґрунтування педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за клику. Дослідним шляхом доведено припущення про те, що результативним видом педагогічної взаємодії з військовослужбовцем може бути педагогічна підтримка - спеціальний вид педагогічної діяльності, заснований на поступовий розвиток власної активності вихованця, що розвивається балансі виховання і самовиховання, цілеспрямованого зовнішнього впливу і саморозвитку особистості.

Педагогічна підтримка соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом визначена як вид педагогічної діяльності командирів, начальників, спеціалістів в системі роботи з особовим складом військової частини, що є спільною розробку індивідуальних перспектив соціалізації кожного військовослужбовця і шляхів їх досягнення, оптимальне поєднання виховних впливів і самовиховання, допомога в подоланні бар'єрів і труднощів соціалізації, а також створення ситуації успіху.

Вона заснована на поступовому і цілеспрямованому посиленні власної активності і самостійності військовослужбовця, розвиваючому навчанні і вихованні, виправленні проблем соціалізації, пов'язаних з недоліками допризовного виховання, усвідомленні і прийнятті військовослужбовцям індивідуально значущих результатів соціалізації на етапі військової служби за призовом.

Дослідно-експериментальна перевірка педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом проводилась на базі двох військових частин центрального військового округу. В процесі порівняльного експерименту модель педагогічної підтримки соціалізації була впроваджена в систему роботи з особовим складом двох експериментальних груп.

Для проведення порівняльного експерименту сформовані дві схожі за чисельним складом і соціальним характеристикам контрольні групи. Зміст порівняльного експерименту може бути об'єднано в чотири блоки:

- Організаційно-підготовчий (серпень 2016 - жовтень 2016). Припускав узгодження експерименту з командуванням військових частин, додаткову педагогічну підготовку командирів і фахівців з роботи з особовим складом, фахівців психологічної служби військових частин, методичне розвиток системи роботи з військовослужбовцями, підбір контрольних і експериментальних груп;

- Формування (листопад 2016 - травень 2018). Припускав реалізацію функцій педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців 200 експериментальних груп на основі розробленої моделі, ініціювання перетворень в системі роботи з особовим складом;

- Діагностичний (жовтень 2017 - травень 2018). Припускав дослідження процесів соціалізації військовослужбовців експериментальних і контрольних груп;

- Аналітичний (червень - серпень 2018). Припускав визначення статистично значущих відмінностей в результатах соціалізації військовослужбовців експериментальних і контрольних груп, формування основних узагальнень і висновків.

В ході впровадження моделі в практику пройшли перевірку і коригування функції педагогічної підтримки, використовувані форми і методи педагогічної взаємодії, встановлено умови їх ефективності. Виконано методичне та дидактичне забезпечення педагогічної підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за клику. Модель підготовлена до поширення в широкій практиці.

У порівняльному експерименті доведено, що без спеціальної педагогічної діяльності проблема соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом не наважується. Встановлено, що соціалізація військовослужбовців в процесі військової служби за призовом в системі роботи з особовим складом військової частини з використанням педагогічної

підтримки цього процесу відбувалася значно результативніше. Відмінності в результатах соціалізації військовослужбовців контрольної і експериментальної груп є статистично значущими і не випадковими. Результати порівняльного експерименту, в тому числі і кореляційний аналіз даних, забезпечує необхідну доказову базу для оцінки гіпотези дослідження і захисту його теоретичних положень.

Таким чином, наукова задача дослідження може вважатися вирішеною. Разом з тим сама проблема підтримки соціалізації військовослужбовців в процесі військової служби за призовом ще далека від вирішення. Грунтуючись на результати цієї роботи, виділені можливі напрямки подальших досліджень. Так, самостійне наукове значення можуть мати:

- Дослідження і наукова розробка питань допризовної підготовки громадян України;
- Розвиток наукових уявлень про шляхи і способи вдосконалення соціального середовища військової частини;
- Вивчення питань організації соціально значимої діяльності військовослужбовців.

Головним напрямком науково-дослідної роботи, що об'єднує всі перераховані вище, є розробка теоретичних основ виховання військовослужбовців в перспективі розвитку Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александров В. М. Правове регулювання підготовки громадян України до військової служби. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2010. Вип. 19. С. 109-115.
2. Анікеєв Д.М. Рухова активність у способі життя студентської молоді: автореф. дис. ... канд. з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. К. НУФВСУ, 2012. 20 с.
3. Афонін В., Кізло Л., Попович О., Русіло П. Фізичний розвиток та фізична підготовленість курсантів військового інституту. Молода спортивна наука України. 2009. Т. 2. С. 6-12.
4. Бабайлов В.К. Индукция и дедукция. Бізнес Інформ. 2012. №10, С. 285-289.
5. Балущка Л. Рівень фізичної підготовленості учнів ліцею з поглибленою військово-фізичною підготовкою. Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. виховання, спорту і здоров'я людини / за заг. ред. Є. Приступи. Львів, 2014. Вип. 18, Т. 2. С. 3-6.
6. Баришніков В.В., Неймирок О.К. Актуальні питання розвитку Збройних сил України. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2014. №2 (39). С. 34-37.
7. Біла книга 2016. Збройні сили України. Київ: Міністерство оборони України, 2017. 113 с.
8. Вереньга Ю. В. Удосконалення фізичної підготовки працівників МВС України на етапі професійного становлення. автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту. ЛДУФК. Львів, 2015. 19 с.
9. Волик О.М., Лопін Є.Б. Багаторічна динаміка загальної захворюваності військовослужбовців ЗС України кадрового складу. Сучасні аспекти військової медицини: Збірник наукових праць ГВКГ МО України. Київ, 2007. С. 17-20.
10. Гавриленко А.Є., Анікеєв Д.М. Вдосконалення професійно-прикладної фізичної підготовки курсантів вищих навчальних закладів. Шляхи

- підвищення ефективності спеціальної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України: зб. матеріалів круглого столу (Київ, 24 травня 2018 р.). Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2018. С. 55-57.
11. Головатенко О.М., Олексієнко Я.І., Дудник І.О. Фізична підготовленість студентів ВНЗ: методика розвитку та удосконалення. Черкаси: Видавничий відділ ЧІБС, 2013. 70 с.
 12. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта: [учебник для студ. учреждений высш. проф. образования]. 10-е изд. спец. М.: Изд. центр «Академия», 2013. 320с.
 13. Григорук А.О., Анікеев Д.М. Професійно-прикладна фізична підготовка курсантів. Шляхи підвищення ефективності спеціальної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України: зб. матеріалів круглого столу (Київ, 24 травня 2018 р.). Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2018. С. 57-59.
 14. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. Урядовий кур'єр. 2012. №19. С. 9-16.
 15. Дивинская Е.В. Курс лекций и практические рекомендации для самостоятельной подготовки студентов по дисциплине «История физической культуры и спорта». Волгоград, 2017. 253с.
 16. Дідик Н.М. Вивчення проблеми формування здорового способу життя серед молоді. Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 26. С. 119-128.
 17. Дорохов М.С. Державні зміни фізичного виховання в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення в Збройних силах України. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. Вип. 52. С. 180-193.
 18. Екстремальна психологія: [підручник]. За ред., проф. О.В. Тимченка. Київ, 2017. 502 с.

19. Єдинак Г.А., Мисів В.М., Скавронський О.П. Фізична підготовка учнів військових ліцеїв: [монографія]. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Рута, 2012. 303 с.
20. Жембровський С. М. До питання реформування системи фізичної підготовки Збройних сил України на сучасному етапі. Сучасний стан та перспективи розвитку фізичної підготовки військовослужбовців в системі бойового навчання військ (сил) Збройних сил та інших силових структур України: матеріали наук.-метод. конф. 28–29 листопада 2013 р. Київ : МОУ, 2013. С. 30–36.
21. Зорій Я.Б., Шпанко М.А. Особливості професійно-особистісної фізичної підготовки майбутніх офіцерів запасу у вищих навчальних закладах України. *Young Scientist*. №3.1 (43.1). March, 2017. P.147-150.
22. Игнатъев О. Основные направления развития ВВС европейских стран НАТО на период до 2015 - 2020 годов. *Зарубежное военное обозрение*. №5. 2007. С.36.
23. История физической культуры: [учебник] / Под. ред.С.Н. Комарова. С. Петербург, 2015. 244с.
24. Івашковський В.В. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді як засіб формування суб'єкта громадянського суспільства. Проблеми освіти: науковий збірник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН молоді і спорту України. К., 2012. Вип. 72. С. 124-132.
25. Ільницький І., Окопний А. Фізична підготовленість учнів ліцею імені Героїв Крут з посиленою військово-фізичною підготовкою. *Молода спортивна наука України*. 2016. Т.2. С. 218-221.
26. Іщенко Д. В., Мірошніченко В.І. Мотиваційні аспекти навчальної діяльності старшокласників з формування готовності до військової служби за контрактом. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 3. С.17-28.

27. Климович В., Ольховий О., Романчук С., Курбакова С. Взаємозалежність професійної та фізичної готовності курсантів-артилеристів. Спортивний вісник Придніпров'я. 2016. №3. С. 75-79.
28. Коваленко Ю.О. Оптимізація фізичного виховання учнів ліцею з використанням засобів рукопашного бою. Вісник Запорізького національного університету. Серія : фізичне виховання та спорт. 2014. № 1. С. 28–35.
29. Коновалов В.В., Божко С.А., Піддубний О.Г. Оптимізація педагогічної діяльності викладача фізичної підготовки. Військова освіта. 2013. № 1. С. 114-124.
30. Круцевич Т.Ю., Воробйов М.І., Бсзверхня Г.В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навч. посіб. К.: Олімп. л-ра, 2011.224 с.
31. Лист Міністерства освіти і науки України від 26.01.2015№ 47 «Про особливості формування навчальних планів у 2015/2016 навчальному році».
32. Магльований А., Петрук А., Лесько О., Кожух Н. Фізична підготовка в системі формування військових фахівців провідних іноземних армій. Спортивна наука України. 2015. №5 (69). С. 16-20.
33. Мельник В.О. Удосконалення фізичної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів в польових умовах: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02. Львів, 2019. 20 с.
34. Настанова з фізичної підготовки у Збройних силах України. (НФП – 2014). Київ: Міністерство оборони України, 2014. 158 с.
35. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013// Інформатика: всеукр. газ. для вчителів інформатики. 2013. №15. С. 3-13.

36. Овчарук І.С., Ольховий М., Сидорченко К.М., Колот М.В. Теорія та організація фізичної підготовки військ : Навчально-методичний посібник. Одеса: ВА, 2015. Ч.2. 234 с.
37. Ольховий О. М. Концептуальні зміни системи фізичної підготовки збройних сил. Вісник Кам'янець-Подільського НУ ім. Івана Огієнка. «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини». Вип. 8. КПНУ, 2015. С. 254–260.
38. Остапенко О.І., Зубалій М.Д. Організація допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та цннівської молоді. 2015. №19(2). С.75-87.
39. Пангелова Н. Є., Мінкін Д.О. Організація фізичної підготовки в арміях провідних країн світу. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2015. Вип. 8. С. 268-274.
40. Підлетьчук Р. Особливості допризовної військово-фізичної підготовки молоді у зарубіжних країнах у другій половині ХХ ст. Тези доповідей XII Міжнародної конференції молодих вчених НУФВСУ 2019 с.333-335.
41. Плющ М.О. Методика педагогічного контролю розвитку витривалості у курсантів навчальних закладів ДСНС України. Теорія та методика фізичного виховання. 2016. № 02. С. 16-20.
42. Попрошаєв О.В., Білик О.А., Островський М.В. Фізичне виховання в контексті інтеграції в загальноєвропейський освітній простір. Спортивна наука України. 2015. № 2. С. 36–43.
43. Римар О., Соловей А. Оцінювання рівня фізичної підготовленості учнів старших класів. Молода спортивна наука України. 2013. Т.2. С. 181-186.
44. Романова В.І. Динаміка фізичної підготовленості студенток старших курсів вищих навчальних закладів на основі різних режимів рухової активності: автореф. дис. ... канд. з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. Харків. 2010. 21 с.

45. Рябенко В.О., Надтока Г.М., Аксьонова С.Ю., Богуш Л.Г. та ін. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище здоров'я молоді в Україні (за підсумками 2013 року). К. 2014. 356 с.
46. Салук І.А. Індивідуалізація фізичного виховання студентів з різним рівнем здоров'я: автореф. дис.... на зд. наук. ступ.канд.пед. наук: 13.00.02. теорія та методика навчання(фізична культура, основи здоров'я). Київ. 2010. 20 с.
47. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
48. Степанюк С.І., Гречанюк О.О., Малярєнко І.В. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою: Для студ.ф-тів фіз.вих. і спорту. Херсон: Вид-во ХДУ, 2017. 236с.
49. Тимчик М.В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи: дис....канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2013. 222с.
50. Турчик І.Х. Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Європи. Дрогобич: Швидкодрук, 2017. 138с.
51. Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки»: Указ Президента України від 13.10.2015№580/2015. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.
52. Указ Президента України № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України».
53. Федак С. С. Афонін В.М., Небожук О.Р., Лашта В.Б., Романів І.В., Дзяма В.В., Пилипчак І.В. Рівень функціональної готовності військовослужбовців військового коледжу. Педагогіка, психологія та

- медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2016. № 6. С. 34-41.
54. Физическая культура и спорт в свете истории и философии науки: учеб. пособие /под.ред. А.А. Передельського. 2-й вып. М.: Физическая культура, 2017. 369с.
55. Фіногенов Ю. С., Благій О. Л., Глазунов С. І. Фізичне виховання, спеціальна фізична підготовка та спорт: [підручник]. К.: НУОУ, 2014. 468 с.
56. Футорний С.М. Шляхи удосконалення організації фізичного вихованням студентів вищих навчальних закладів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013. №12. С.94- 100.
57. Хоменко О.С. Удосконалення процесу фізичного виховання студентів аграрних спеціальностей на оснві секційних занять військово-спортивних багатоборств: автореф. дис.... на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02. Львів, 2019. 20 с.
58. Цимбалюк Ж.О., Піддубний О.Г., Маракушин А.І., Кирпенко В.Н. Оптимізація фізичного виховання студентів ВНЗ на основі технологізації педагогічного процесу викладання дисципліни. Теорія та методика фізичного виховання. 2012. № 9. С. 7-9.
59. Цьось А.В., Деделюк Н.А. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку ХХ ст.: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Луцьк: Східны Європ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 456с.
60. Чабаненко В., Зорій Я., Мосейчук Ю., Гусак В., Васильчук А. Фізичне виховання як системна складова підготовки майбутніх офіцерів запасу. Молода спортивна наука України. 2011. Т.4. С. 165-169.
61. Чиженок Т., Коваленко Ю. Дослідження засобів координаційної спрямованості для підвищення рівня фізичної готовності юнаків допризовного віку. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. 2014. Вип.18(1) С. 339-344.

62. Шкробтій Ю. Реалізація Закону України "Про фізичну культуру і спорт» у навчально-виховній сфері. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2010. №.1 (9). С. 27-30.
63. Щирба В. Оцінка фізичної підготовленості учнів ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. № 4 (36), 2016. С. 53-59.
64. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2016 рік / МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ, 2014. 438 с.
65. Яворський А. Фізична підготовленість військовослужбовців в системі професійно-психологічного відбору на військову службу. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2016. Вип. 3К1 (70). С.247-251.
66. Яременко В.В., Малинський Й.О., Колос М.А., Шандригось В.І. Застосування елементів єдиноборств у фізичному вихованні студентської молоді. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2011. № 5. С. 121-124.
67. Balcerzyk R. Assessment system in the polish army / Robert Balcerzyk // Journal of science of the military academy of land forces. – 2016. – Vol. 48, N 1 (179). – P. 80–89.
68. Liguori G., Krebsbach K., Schuna J.Jr. Decreases in maximal oxygen uptake among army reserve officers' training corps cadets following three months without mandatory physical training // International Journal of Exercise Science. 2012, vol.5(4), pp. 354-359.
69. Nieuwenhuys A., Oudejans R.R.D. Effects of anxiety on handgun shooting behavior of police officers: a pilot study // Anxiety, Stress & Coping. 2010, vol.23, pp. 225–233.
70. Nieuwenhuys A., Oudejans R.R.D. Training with anxiety: short- and long term effects on police officers' shooting behavior under pressure // Cognitive Processing. 2011, vol. 12, pp.

71. Romanchuk S. Self-educational technologies of the commanders of cadets' units of higher military educational institutions in the field of physical training and sports / Serhii Romanchuk // Journal of Physical Education and Sport. – 2015. – Vol. 15 (3), art. 75. – P. 498–501.